

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՍՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏԵՐԱՐԵՈՒԹՅԱՆ

Ն Ո Ր Շ Ր Ջ Ա Ն

Զ. ՏԱՐԻ - 1932

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՐՕՆԻ ԴԱՍԸ

Կրօնական կրթութեան մասին լուրջ հոգածութեան մը պակասին ակներև արդիւնքն է բացարձակապէս՝ կրօնի ուսման փանաքի դիրքը, մեր վարժարաններու յարկերէն ներս, թէ՛ ծրագրին եւ թէ՛ ժամանակացոյցին մէջ. այսինքն իբրեւ նիւթ, իբրեւ դաս եւ իբրեւ մեթոտ հաւասարապէս:

Անունն իսկ — Կրօնագիտութիւն — որով բաւական ատենէ ի վեր որակուած է այդ դասը մեր հասարակաց ըմբռնումին եւ մեր դպրոցական ուսմանց յայտագիրներուն մէջ, կը ցուցնէ մեր հասկացողութեան սխալը անոր նկատմամբ:

Կրօնի գիտութիւն, այսինքն ուսումնական մակացութիւն մը կամ կրօնական փիլիսոփայութիւն չէ անիկա, այդպէս կոչուելու համար. ոչ ալ կրօններու համեմատական պատմութեան գիտութիւնը, նոյն իսկ իր ամենատարրական ձեւին մէջ, ինչպէս կը թուի այնքան ճամարտակօրէն հասկցած ըլլալ հեղինակ մը, որ իր համառօտ դասագիրքին մէջ Հին եւ Նոր Ուխտի պատմութիւններէն եւ մեր Եկեղեցւոյ պատմութեան նախատարերքէն վերջ պատշաճ է նկատեր դնել հոն հայ դիցաբանութեան ամփոփում մըն ալ:

Կրօնի դասը մեր դպրոցներուն, մեր տարրական եւ բարձրագոյն նախակրթարաններուն եւ նոյն իսկ երկրորդական վարժարաններուն մէջ է եւ պէտք է լինի մեր կրօնին, մեր Եկեղեցիին ուսուցումովը մեզի աւանդուած մեր աւետարանական հաւատքին՝ այսինքն քրիստոնէական կրօնքին դասը միայն: Այս սրտճառաւ ոչ միայն բառագիտական ճշտաբանութեան այլ նաեւ զաղափարական ուղղափօսութեան տեսակէտով աւելի բանաւոր պիտի ըլլար կոչել զայն Ուսումն Բրիսոնկեան կամ Բրիսոնկեան Ուսում, կամ պարզօրէն՝ Բրիսոնկեան, ինչպէս այնքան սրտազրաւօրէն տրտոյնուած էին, դեռ մինչեւ երկտասնեակ մը տարիներ առաջ, մեր կրօնի դասագիրքերը:

Ու դասագիրքին այդ անունը պէտք է լինի հարազատ ցոլացումը անով աւանդուած ուսման ոգիին. պէտք է ոչ միայն կոչուի Բրիստոնէական, այլ եւ լինի այդպէս. այսինքն ուսուցուի քրիստոնէական ոգով եւ հասկացողութեամբ:

Կրօնի փիլիսոփայութիւնը կամ կրօններու պատմութիւնը, իբրեւ նիւթ ուսման, իբրեւ գիտական ձեռնարկ, ունին անշուշտ այլապէս բարձր կարեւորութիւն՝ նոյն իսկ աստուածաբանական տեսակէտով, քանի որ ի վերջոյ անոնք պիտի ծառայէին Բրիստոնէութեան եւ քրիստոնէական կրօնի զերազանցութեան

փաստեր միայն ընծեռելու խորհույ միտքին: Բայց այլ՝ է անոնց դասարեմը, արտաքոյ՝ մանուկներու եւ պատանիներու կրթութեան մեր այս վարժոցներէն, որոնց մէջ պէտք է խօսի սրտի լեզուն միայն, պատմելու համար հաւատքի եւ բարութեան կեանքէն դրուագներ, քրիստոնէական սիրոյ շունչով բարախուն:

*

Քրիստոնէական սէ՛ր. այս պէտք է լինի մեր դպրոցներուն մէջ կրօնի դասին միակ նիւթը, իր բոլոր կողմերուն վրայ եւ ամբողջ խորութեանը մէջ ընդլայնուած և պարզաբանուած՝ սրտառուչ խօսակցութեամբ և կենդանի նկարագրութեամբ: Աշակերտները անոր նախաճաշակը պէտք է առնուն Հին Ուխտի աստուածաշնչական պատմութեանց անոյշ տեսարաններէն, եւ Սաղմոսի, Առակաց, Ժողովողի եւ Մարգարէութեանց էջերէն փնջուած խօսքերու սրտազբաւ հաւաքումներէն: Պէտք է լիովին զայն ըմպեն Աւետարանի Հոգւոյն բաժակէն, եւ անով բեղնաւորուած առաքելական շրջանի առոյգ զեղեցկութեան մէջ տեսնեն եւ շօշափեն քրիստոնէական բարոյականի արժէքն ու իմաստը:

Ամէնքը, Հին Ուխտ եւ Նոր Ուխտ, առաքելական դար եւ Եկեղեցւոյ պատմութեան կարևորագոյն շրջանները, ամէնքն ի մի և միասին պէտք է կազմեն համակեդրոն շրջանակներու պարունակ մը, որուն առանցքի բարձրակէտէն Քրիստոսի դէմքը, ինչպէս երկնաշող աստղ մը, լուսաւորէ թէ՛ Հին Կտակարանի նահապետներու պարզ եւ բարի կեանքն ու մարգարէից դպրոցները եւ թէ՛ Նոր Կտակարանի եւ Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ, այսինքն խաչին ստորոտը եւ՝ դարերու ընդմէջէն՝ անոր ճամբուն վրայ ապրուած կեանքերու և կատարուած գործերու տեսարանը: Ազգին մատաղ սերունդը, երբ իր վկայականին ժապաւինեալ զաւարթութիւն ձեռքը, դուրս ելնէ դպրոցէն, միտքը ուսմանց եւ զիտութեանց թարմ պաշարով ակադէմուն, պէտք է միևնոյն ատեն իր սիրտը տպաւորուած ըլլայ Քրիստոսի պատկերով եւ քրիստոնէական կեանքի օրինակներով:

Մեր դպրոցներուն մէջ կրօնի ուսման նիւթը Քրիստոնէական միայն պէտք է լինի. Քրիստոսի անձին, կեանքին եւ զործին նկարագիրը, պատկերացումը՝ Աւետարանէն առնուած զիծերով եւ լոյսերով. ընդելուզուած՝ Յիսուսի խօսքերուն եւ քարոզութիւններուն, առակներուն եւ հրաշքներուն, մահուան եւ յաւրութեան խորհուրդին թելադրած մտածումի ցոլքերով, և պարզ ու շինիչ խորհրդածութիւններով այն փրկարար հետեւանքներուն վրայ, զորս այդ ամէնուն մէջ եւ միջոցաւ իրականացած աստուածային սէրը աւանդած է, իրեւ անանցանելի բարիք մը, մարդկային բարոյականին:

*

Բայց այդպէս ըմբռնուած դասանիւթի մը փոքրիշատէ խնամեալ և խրդճամիտ մշակումին համար ինչպէս բաւեցնել ժամանակի չնչին այն բաժինը որ անոր համար սահմանուած է դպրոցական ժամանակացոյցին կամ դասացուցակին մէջ... Ահա տրտունջի արդար կէտ մը՝ զոր կարելի չէ աննկատ թողուլ:— Պահ մը միայն. այսինքն ոչ իսկ ժամ մը, ամբողջ շաբթուան ընթացքին, աշակերտին հոգին նոյն իսկ կերտող ուսուցումի մը համար: Միայն այս պարագան բաւական պիտի ըլլար ուսանողութեան զգացումին առջև վարկաբեկելու համար կրօնի դասը...

Գուցէ առարկուի թէ կեանքի ներկայ պահանջներուն ստիպումը այնքան բարդ և խճող աստիճանի մը հանած է դասանիւթերու և անոնց յատկացուած պահերու թիւը, որ արդարեւ անկարելի պիտի ըլլար կարգադրութեան ունէ ուրիշ կերպի վրայ խորհիլ: — Աւելորդ այսինքն անօգուտ կը նկատենք ընթերցողը ժամավաճառ ընել՝ պատճառարանելով թէ ո՛րքան անճիշդ կամ անարդար է խորհելու այդ եղանակը: Կը փափաքինք դիտել տալ միայն թէ բոլորովին անկարելի պիտի չ'ըլլար, եթէ կամք և իղձ լինէին անպատճառ տնօրինութիւն մը ընելու, դարմանել բացորոշ այդ թերին, զոր օրինակ՝ Քրիստոնէական եւ Բաքոյական անուանին ներքեւ միացնելով երկու դասերն իրարու հետ, և շարաթական եթէ ոչ աւելի՝ առնուազն երկու պահ տալով միացեալ այդ դասին:

Այս կերպով շահ մը պիտի գոյանար ոչ միայն ժամանակի տնտեսութեան այլ նաեւ կրթական տեսակէտով. վասնզի այդ երկու դասերը, որոնք անշուշտ նոյնն են իրենց խորքին մէջ, միասին կամ հիւստեածօրէն աւանդուելով, պիտի լրացնէին և զօրացնէին միայն զիրար. քանի որ կրօնքը, երբ բարոյականին խողովակով կը փոխանցուի մարդուն, մերկացած վարդապետական կեդեանքներէն, աւելի դիւրաւ կը նոյնանայ՝ կը տալըսնայ կեանքին հետ. մինչ բարոյականը, կրօնքին հետ ընդխառնուելէն, աւելի յստակուած և ներոյժ դարձած, կը կատարէ իր պաշտօնը, որքան քաղցր նոյնքան հեղինակաւոր ներգործութեամբ: Իսկ եթէ հնարաւորութիւն կամ բարեկամեցողութիւն լինէր տնօրինելու որ, ամէն օր, առաւօտեան աղօթքի պահուն, Տնօրէնը կամ ուսուցիչներ խօսէին կրօնաբարոյական նիւթի մը շուրջ, հատուած մըն ալ կարդալով միշտ Ս. Գիրքէն, կրօնքի դասին կամ քրիստոնէական ուսուցումի հարցը պիտի մօտեցած ըլլար լուծումի լաւագոյն կերպի մը:

Բայց մինչ կը տողեմ այս վերջին բառերը, կը մտապատկերեմ սարսուռը՝ զոր ամէն առտու Ս. Գիրքէն հատուած մը հրապարակաւ կարդալու այսպիսի առաջարկ մը ապահովաբար պիտի անցընէ, դպրոցներէն ներս եւ դուրս, շատերու սիրտէն, խորհիլ տալով անոնց թէ պարզապէս բողոքական հոլութեան արարք մը պիտի ըլլար ատիկա. այսինքն մեր ազգային եւ կրօնական բարքերուն խորթ զործ մը: — Աստուածաշունչը սիրելու երջանկութիւնը ուրիշներուն կամեցող մեր այդ ազգայիններուն ոչինչ պիտի ուզէինք ըսել բայց միայն յիշեցնել մեր բնաշխարհի այժմ, աւա՛ղ, այլ եւս անզոյ սրբավայրերու մէջ համահաւաքուած ձեռագիր բազմահազար Սուրբ Գիրքերը, կամ հրաւիրել զիրենք այստեղ՝ տեսնելու անոնց այլապէս առատ մթերքը, որուն ի տես՝ Աստուածաշունչի բողոքական ընկերութիւնն է նախ որ իսկոյն պիտի համոզուէր մեր այնքան խորապէս Աստուածաշունչը սիրող ազգ մը եղած լինելնու մասին:

Բայց Ս. Գրքի ամէնօրեայ ընթերցումը եթէ նոյն իսկ բողոքական բարեպաշտութեան սովորոյթ մը եղած լինէր էապէս, պիտի չվարանէինք ընաւ այս էջերէն իսկ ցանկալի յայտարարել անոր որդեգրումը մեր մէջ, ինչպէս պիտի չը խորշէինք երբեք դրութենէն կիրակնօրեայ դպրոցին, որ, թէև արդարեւ բողոքական հաստատութիւն, բայց ատկէջ աւելի և առաջ քրիստոնէական և աւետարանական է գերազանցապէս, իր կազմակերպութիւնը ներշնչող ոգիովը, կրօնքին խորհուրդը ոչ միայն մանուկներու և պատանիներու այլ և հասակաւոր երիտասարդներուն սրտին մէջ տաքցնելու և անոնց կեանքին մէջ խորունկցնելու

այնքան սիրելի և պատշաճ իր կերպովն ու միջոցներովը, որոնք ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ քրիստոնէական ուսուցումի մեթոտը կեանքի այժմէական պայմաններուն համաձայնեցնելու եղանակներ:

Կարելի է, անտարակոյս, օգտակարապէս կիրարկել մեր մէջ այս դրութիւնը, փոխ առնելով «կիրականօրեայ»ի սկզբունքը, այսինքն արտաքոյ դպրոցի Աւետարանի դասախօսութեան միտքը միայն, և մանրամասնութեանց մէջ պատշաճեցնելով դայն մեր Եկեղեցւոյ պաշտամունքի ձեւերուն կամ ազգային բարքի կամ ունակութեանց պահանջներուն, զոր օրինակ՝ հայ շարականներու եւ ժամագրոց աղօթքներու ինչպէս և մեր եկեղեցական անցեալէն առնուած բարոյապատմական դրուագներու յարադրութեամբը աւետարանական ընդլայնումներու կողքին: — Տեղն է ըսել թէ այս կերպը կամ մեթոտն է որ Հալէպի մէջ զործադրեց Պ. Զէնեան, ուշիմ եւ հոգեղօս երիտասարդը, թէեւ տակաւին սեղմ շրջանակի մէջ բայց յայտնապէս գովելի յաջողութեամբ, և որուն առաւել տարածումը ցանկալի միայն պէտք էր ըլլալ ամէն հայու համար որ հոգեւէր է դիտակցօրէն:

Զմուռցուի դիտել թէ անոնք որ մեր մէջ, յանուն ազգային ինքնութեան դադափարին, հակառակ կ'արտայայտուին որ եւ է օտարամուտ ազգեցութեան, այնպիսիներն են ընդհանրապէս որոնք իրենց խօսքերուն մէջ շատ կը հոլովեն Հայ Եկեղեցւոյ ազատախոհութեան կամ թոյլատու ոգիին փաստը: Ի դէպ է հետեւաբար զգացնել անոնց թէ վաղուց Հայ Եկեղեցւոյ լայնամտութեան ապացոյցներէն են եղած դաւանականէն զատ ուրիշ՝ այսինքն ծիսական, վարչական կամ կարգապահական եւ մանաւանդ մատենադրական կամ ուսումնական կէտերու մէջ օտար եկեղեցիներու հետ ունեցած աղբսը և անոնցմէ կատարած ինչ ինչ փոխառութիւնները: Ասոնց կարգին կարելի է պարզապէս դնել կիրականօրեայի հետևողութիւնը, իրեւ կրօնական կրթութեան արտաքոյ դպրոցի կամ Եկեղեցւոյ կատարած յոյժ օգտակար հրահանգութիւն մը, և անկեղծօրէն շնորհակալ ըլլալ Կիլիկիոյ Աթոռակալ և Աթոռակից զոյգ պատուական Կաթողիկոսներուն, այդ մասին իրենց ունեցած նախաձեռնութեան համար, որով ընդունեցին և յատուկ Կոնդակով յանձնարարեցին այդ դրութեան կիրարկումը իրենց թեմական շրջանակներուն մէջ:

✱

Մեր բուն նիւթէն երևութապէս դէթ կատարած այս փոքրիկ շեղումին մէջ զրեթէ յայտնած եղանք արդէն մեր կարծիքը քրիստոնէական ուսման դասաւանդութեան մեթոտի մասին: — Հիւսել դայն բարոյադիտութեան հետ. կրօնական սկզբունքները զործնականացած ցուցնել կեանքի իրականութեան մէջ. մտածել չի տալ բնաւ աշակերտներուն թէ կրօնքը կամ Աւետարանը վերացական վիճակներ են սոսկ, որոնք առնչութիւն չունին կեանքին հետ, այլ ընդհակառակն միշտ աւելի ամրացնել զանոնք այն համոզումին մէջ թէ կեանքը հասկնալի և տանելի ընելու և մեր պարտականութիւնները մեզի սիրելի դարձնելու համար ամէնէն անհրաժեշտ զօրութիւններն են անոնք: Անոր համար, Ս. Գիրքէն կամ Եկեղեցւոյ կեանքէն առնուած որ եւ է կրօնական սկզբունքի, մտածումի կամ պատկերի ներկայացումէն ետքը հետեւութիւններ եղբակացնել անոնցմէ՝ կեանքի մէջ զանոնք կիրարկելի ցոյց տալու ուշադիր խնամքով: Աւե-

տարանին հետ միասին, քայլ առ քայլ, ճանչցնել Հայ եկեղեցին, իբրեւ անով մեր մէջ պտղաբերուած բարոյական կեանքին ամէնէն հարազատ ծնունդը, իբրեւ քրիստոնէութեան աւետարանած աստուածային սիրոյ ամենէն մաքուր եւ հոգեւոր գործարանաւորութիւնը մեր ազգային զոյութեան զաղափարական շինուածքին մէջ: — Ս. Գիրքը, բարոյական եւ Հայ եկեղեցի. ասո՛նք պէտք է լինին Քրիստոնէական ուսման, մեր մէջ, դպրոցական յարկէն ներս եւ դուրս, դասաւանդութեան մեթոտն ուղղող զլսաւոր գիծերը:

*

Ուրախ ենք շատ՝ կարենալով հաղորդել այս առթիւ թէ ճիշդ այս մեթոտն է գրեթէ որ կրկնակի վեհ. Տ. Բարգէն Կաթողիկոս և Անթիլիասի Դըպրեվանուց ուսուցիչներէն մին գործադրած են Քրիստոնէական ուսման համար վերջերս իրենց պատրաստած մէկ դասընթացքին մէջ, որ ի մօտոյ լոյս ընծայուելով Ս. Աթոռոյ Տպարանէն, շուտով պիտի գայ լրացնել իրական պակաս մը, երկար ատենէ ի վեր զգացուած մեր ազգային կրթական կեանքին մէջ: — Բայց ի՞նչ գերազանց յաջողութեամբ ալ յօրինուած լինի Քրիստոնէականի դասագիրքը, և որոնք ալ լինին անոր յօրինիչը, անհրաժեշտ է որ կրօնի դասին միջոցին աշակերտը իր գրասեղանին վրայ ունենայ գիրքերու Գիրքը, Աւետարանը, իբրեւ անգերազանցելի դասագիրքը, զոր ուսուցիչ և ուսանող պարտին ունենալ իրենց աչքին առջեւ, անկէջ միայն ստանալու համար մին իր ուսուցումին, միւսն իր ըմբռնումին ներշնչումն ու շնորհը: «Քրիստոնէականի դասին միակ գիրքը Աւետարանը պէտք է ըլլայ» ըսել էր օր մը Խրիմեան Հայրիկ, ազգային վարժարանի մը մէջ այդ դասին այցելած ատեն: Այդ կարծիքը, թէ՛ իսկ յարակարծութեան մը ձեւով արտայայտուած նկատուի ան, կը փնայ միշտ ճշմարիտ: Տպաւորիչ կը լինի եւ օգտակար շատ՝ որ կրօնի ամէն դասին կարդացուի նախ օրուան դասանիւթին հետ կապ ունեցող փոքրիկ հատուած մը Ս. Գիրքէն, հասկցնելու համար աշակերտին ինքնայայտ սա ճշմարտութիւնը թէ Քրիստոնէական ուսման համար իբր դասագիրքը պատրաստուած ձեռնարկ մը այնքան աւելի կը ծառայէ իր նպատակին, որքան աւելի իր ոգիովն ու ձկտումովը ծնունդն ըլլայ Աւետարանին:

*

Յայտնի է սակայն անշուշտ թէ, ինչպէս ամէն ուսման՝ բայց մանաւանդ կրօնի դասին մէջ, ո՛չ ծրագիր, ո՛չ մեթոտ եւ ո՛չ դասագիրք չեն կրնար ծառայել իրենց նպատակին, եթէ ուսուցիչը յարմար մարդը չէ իր գործին: Ուրիշ դասերու համար բաւական ըլլայ թերեւս ուսուցիչին վրայ փնտել մի միայն հմտութիւն և սէր իր աւանդելիք ուսման: Կրօնի ուսուցիչին վրայ, այս երկուքէն շատ աւելի կարևոր է փնտել հաւատք իր դասին զաղափարին նկատմամբ: Անհրաժեշտ է, այո՛, որ կրօնի վարժապետը լինի պարկեշտօրէն և զիտակցաբար հաւատացեալ անձ մը. այնպիսի մէկը որ իբր միտք՝ զիտուն ըլլայ, որ լիովին զիտնայ իր նիւթը, կամ ունենայ անոր զիտութիւնը. իսկ իբրեւ հոգի՝ լինի անկեղծ հաւատացող մը կրօնի, Աստուծոյ, Քրիստոսի, եւ Աւետարանով կատարուելիք փրկութեան. որ ոչ միայն խօսքով կամ զրշով, այլ իր կեանքին մէջ նոյն իսկ ցուցնէ իր հաւատքը, իր անձին վրայ պատկերացնելով իր հաւա-

տացած ճշմարտութեանց վսեմութիւնը: Այդպիսի ուսուցիչ մը, երբ ունի նաև խօսելու շնորհքը, իր դասը զրականութեամբ համեմելու, զայն սրտազրաւ ներշնչութեամբ օծուն դարձնելու զազանիքը, կրօնի դասը փրկուած է արդէն:

Անշուշտ մասնաւոր դաստիարակութեան և յատուկ խնամքի պէտք կայ՝ այդպիսի ուսուցիչներ ունենալու համար. բայց դժուար է ըսել թէ այդպիսի ուսուցիչներ կրնան պատրաստուիլ: Բայց կան անոնք, ու պիտի գտնուին. եթէ փնտռուին կամքով, սիրով, յարգանքով և զգուշութեամբ:

Ազգին առաջնորդող իշխանութեան, ազգային վարժարանաց Խնամակալ Մարմիններուն, Տնօրէնութեանց, ծնողներուն, լուրջ զարգացումի և պարկեշտ ու ազնիւ կրթութեան բարեկամ բոլոր սիրտերուն եւ միտքերուն ամենամեծ ջանքը պէտք է լինի ոյժ տալ կրօնական այսինքն քրիստոնէական կրթութեան զործին, եւ զօրացնել զայն բարի հոգևով պատրաստուած կրօնական ծրագրի, մեթոտի եւ դասագրքի հոգացողութեամբ, եւ մանաւանդ ձեռնահաս ու խղճաւոր ուսուցիչներու ընտրութեամբ և քաջալերութեամբ:

☆☆☆

Տ Ի Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կեանքս ու ոգիս ըսպառեցան.
Չունիմ ոչ խինդ, ոչ բարեկամ.
Կորսընցուցի խոյս բարս անգամ
Հանճարեղի յաւակնութեան:

Ծանօթացայ երբ նրումարհին,
Ինձ բարեկամ կարծեցի զայն.
Երբ լաւ մը զայն զգացի սակայն,
Ա՛լ յափրացած էի ինքնին.

Եւ սակայն միշտ անմահ է նա.
Ու ո՛վ որ զայն կ'անգիտանայ,
Անգէտ կը մնայ ամէն բանի:

Թ' Աստուած խօսի, տո՛ւր պատասխան.
Միակ բարիս անանցական՝
Արցունքն է այն՝ զոր քափեցի.

Թրգ. Թ. Ե. Գ.
1922 Գանիրե

ALF. DE MUSSET

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

“ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ,,

(Ա. Կիր. զկնի ծննդեան)

(Ա. Տիմ. Ա. 1-11)

Քրիստոնէական կրօնի ամենէն բարացուցական առաւելութիւններէն մին է եղած տնտեսելու՝ այսինքն ոչ թերեւս արժէքները ներդաշնաւորելու այն ոգին, որ անոր մէջ երեւան եկած է շատ կանուխէն, աւետարանական կեանքի արշալոյսին նոյն իսկ:

Այդ ոգին, սկիզբէն իսկ, ամենէն կենդանի արտայայտութիւնը եղած է Եկեղեցին, որ, իբրեւ Հաւատքի և Սիրոյ կեանքի զործարանաւորութեան դրութիւն, առաջին վայրկեանէն իր հովանիին ներքիւ խմբած և դասաւորած է Աստուծոյ Թագաւորութեան սկզբունքը ապրուած փորձառութեան մը վերածելու համար անհրաժեշտ եղած բոլոր պայմանները:

Հաստատութիւն մը եղած է ան, Եկեղեցին, բառին նիւթական և բարոյական կրկնակ իմաստներով, այսինքն տուն մը և տնտեսութիւն մը միանգամայն, կամ, աւելի պարզ օրինակի մը զիմելով, շէնք մը (édifice) և շինութիւն մը (édification) նոյն ատեն: Առաջինը սրբարանն է, այսինքն աղբիւրը, երկրորդը՝ սրբութիւնը, այսինքն աղբիւրացած զօրութիւնը:

Ո՛չ մէկ կրօնքի մէջ այդ երկուքը, պատկերն ու մտածումը, կամ իրն ու դադափարը այնքան ընդգոգուած՝ ընդգրկուած են իրարմէ, լրացնելու համար զիրար, ինչպէս հոգին ու մարմինը, որքան քրիստոնէութեան մէջ: Շէնքը հոն այլ ևս խորհրդանշան մըն է միայն, բացատրելու համար շինութեան բարոյական իմաստը:

Եկեղեցին կեանքն է ոչ միայն քրիստոնեայ համայնքին այլ նաեւ անհատին. «կենդանի Աստուծոյ տաճար» է նա որ կրցած է զործի, այսինքն սիրոյ և սրբութեան վերածել իր հաւատքը. ու Եկեղեցին, իբրեւ դրութիւն, հաւատքի զործունէութեան հանդիսարանն է, ուր Աստուծոյ ու մարդուն զործակցութեամբ կ'իրագործուի «չնորհաց տնտեսութիւնը»:

Աստուածային է ան. վասնզի կարելի է տեսնել Աստուծոյ, այսինքն մարդկօրէն բացատրել անոր ո՛չ ծագումը, ո՛չ կազմութիւնը և ոչ զործունէութիւնը: Անոր համար է որ ոչ միայն մեր կրօնական ըզգացումը դայն, իբր շէնք, կը համարի «Տուն Աստուծոյ», այլ նաեւ՝ իբրեւ շինութիւն՝ Առաքեալը կը կոչէ դայն «Տնտեսութիւն Աստուծոյ»:

Աստուծո՛յ տնտեսութիւնն է ան, իբրեւ մեր փրկութեան համար իրմէ հաստատուած դրութիւն մը կամ տնօրինուած միջոցներու ամբողջութիւն մը, ու շնորհաց տնտեսութիւն՝ երբ դիտենք դայն իբրեւ քրիստոնէական կեանքին մէջ իրականացած չնորհներու այսինքն ոչ թերեւս արժէքներու ներդաշնաւորման միջոց մը՝ Աստուծոյ ծառայութեան համար կատարուած զործունէութեան մը միջոցին:

Եւ այդ է իսկապէս իր ամենէն յատկանշական նկարագիրը: Անոր շնորհիւ է որ մարդկային կեանքը, խաչին հովանիին տակ, ի սկզբան անդ մանաւանդ, առաւարդաւ և զօրեղ զնացքի մը ուղղութիւնը, երբ Եկեղեցին տակաւին անկախ էր աշխարհի քաղաքական ազդեցութիւններէն և նոյն իսկ նշաւակ անոնց ոսթոսութեան եւ հաւածանքին: Ու հակառակ որ, դարերու երկար ճամբուն վրայ, աւելի կամ նուազ երկար ատեն ու բուռն Թափով պարաւանդուած մնաց ու թերեւս կը մնայ տակաւին այդ ազդեցութեանց տակ, ան կը պահէ սակայն միշտ այդ ոգին, եթէ ոչ բոլորովին ի կիրառութեան, այլ կատարելապէս ի զօրու, իբրեւ իր լինելութեան պատճառը նոյն իսկ բացատրող անհրաժեշտ հանգամանք մը:

Անոր այդ բարձր կոչումին զիտակցութեամբն է որ անոնք որ Աստուծոյ կամքին զործաւորները եղան Եկեղեցւոյ կազմակերպութեան առաջին աշխատանքներուն մէջ, Առաքեալներն ու իրենց յաջորդները, սրտագին խնամքն ունեցան ոչ միայն ճշդելու և ճշգրտելու այդ ոգին նկարագրելու, այլ նաեւ հակելու որպէսզի անեղծ մնայ ան իր իսկութեանը մէջ:

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ, ՍԷՐ և ՍՐԲՈՒԹԻՒՆ. ասոնք են, ըստ տնտեսութեան Առաքեալին, այն երեք գլխաւոր և էական պայմանները, որոնց շնորհիւ «Աստուծոյ տըն»

տեսութիւնը, Եկեղեցին, պիտի կարենայ մնալ պայծառ և հաստատուն:

Առաջինը, ճշմարտութիւնը, հիմն է անոր կազմին. աստուածային յայտնութեան վրայ բարձրացած գիտութիւնն է որ պիտի լուսաւորէ հաւատքը: Պէտք է խորշիլ տարրեր վարդապետութիւններէ (= չլինել օտարութեամբ), որոնք ոչ միայն չեն կրնար շարունակել և ամրացնել Աւետարանի քարոզութեամբ սկսուած գործը, այլ ընդհակառակն սնամէջ և նոյն իսկ վնասակար հետազօտութեանց մէջ կը վատնեն՝ կը սպառեն ուշադրութիւնը:

Երկրորդը, Սէրը, նպատակն իսկ է անոր. բայց ա՛յն սէրը՝ որ կը բղիւի մաքուր սիրտէ, և զոր չի պղտորեր ոչ մէկ անձնահաճ տնչանք. ա՛յն սէրը՝ որ կը ծնի Աստուծոյ և ընկերին հանդէպ ուղիղ ընթացք ունեցած լինելու, և մէկին և միւսին դէմ մեղանշած չըլլալու ներքին մաքուր գիտակցութենէն (= բարի միտք), և ա՛յն վերջապէս՝ որ հաւատքէն կուգայ ուղղակի, և Աստուծոյ առ մեզ ունեցած սիրոյն զգացումովը զմեզ կը կապէ ինչպէս նոյն ինքն Աստուծոյ՝ նոյնպէս և ընկերին հետ:

Երրորդը, Սրբութիւնը, կեանքն է Եկեղեցիին: Որպէսզի կարենայ զօրանալ ճշմարտութեամբ և իրականացնել իր կոչումը, Եկեղեցին պէտք է ապրի գերազանցապէս մաքուր միջնուրարի մը մէջ, Աստուծոյ հոգիին ներգործութեամբը արդիւնաւորուած նոր կեանքին մէջ, որ Աւետարանի վերածնութեան շրջանակն է, պէտք է արմատախիլ ջնջուին այն բոլոր յոռի հակամիտութիւնները, որոնք մարդը կը մղեն մեղանշելու Աստուծոյ պատուիրաններուն դէմ, իրեն համար սովորական արարքներ դարձնելով ամէնէն գարշելի ռճիրները և ամէնէն ամօթալի մոլորութիւնները:

Որպէսզի մարդկային բարոյականը կարենայ ստանալ արդար և զօրեղ գնացքի մը ուղղութիւնը, պէտք է որ ճշմարտութիւնը, սէրը և սրբութիւնը զսպանակեն անոր սարուածքը. վասնզի անկեղծութիւնը, նուիրումը և պարկեշտութիւնը միայն, որոնք ծնունդն են այդ երբեակ առաքինութիւններուն, կրնան ներդաշնաւորել հոգւոր ոյժերն ու արժէքները քրիստոնէական այն յօրինուածութեան մէջ, որ է «Աստուծոյ անտեսութիւն»ը կամ Եկեղեցին:

Թ. Ե. Գ.

ՀԱՉԱՐԱՄԵԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ(*)

Գ.

Հազարամեայ վարդապետութեան այս բոլոր վերջամեաց հետեորդներուն ուսուցումէն եթէ փորձենք ընդհանուր հաւելութիւն մը հանել, պիտի տեսնենք որ ըստ իրենց հաւատալիքին՝ աշխարհի վրայ նախ պիտի երևի Հակաքրիստոսը [նեո], բայց իր իշխանութիւնը երկար պիտի չը տեւէ, վասն զի անկարելի պիտի ըլլայ իրեն համար դէմ դնել Քրիստոս Թագաւորին, Անոր հոգեղէն ու հրեղէն զօրութիւններուն առջև: Պիտի կործանին նաև երկրի բոլոր թագաւորութիւնները, մասնաւորաբար Հռովմէական կայսրութիւնը՝ որուն լուծը կ'ընկճէր ու կը ճզմէր տարաշխարհի բոլոր հպատակները, մա'նաւանդ քրիստոնեաները: Հին երուսաղէմի աւերակներուն մէջէն փիւնիկի պէս պիտի յառնէ նոր Երուսաղէմ մը, զոր ինչպէս ականարկեցինք, երեսկայութեամբ կը նկարագրէ Վառերենիոս եւ որ մայրաքաղաքը պիտի ըլլայ այն թագաւորութեան որ 1000 տարի պիտի վարէ աշխարհի ճակատագիրը Քրիստոսի աստուածապետական իշխանութեան միջոցին: Այս շրջանին բարիքները պիտի վայելեն նախահայրերը, մարգարէները, արգարներն ու Քրիստոսի հաւատարիմ և անձնուէր բոլոր մարտիրոսները միայն...:

Այս կարգի թերի ըմբռնումներով վարդապետութիւն մը բնաւ չէր կրնար ընդունիլ և պաշտպանել Ընդհանրական Ուղղափառ Եկեղեցին, որքան ալ անոր ճիւղերէն մին՝ Հռովմէականը, իր ծոցն ունենար անոր համակիր ականաւոր դէմքեր, եւ ուրիշ Արեւելեան Եկեղեցիներ, Ասորի, Ղպտի, Հայէշ և Հայ, քրիստոնէական հին աւանդութիւններուն նկատմամբ աւելի պահպանողական՝ իրենց անտարրեր կամ վերապահ կեցուածքով գետին մը թողած ըլլային անոր...: Եկեղեցին իր իսկական գիւմազիծը պահպանելու համար, իր հոգեւորնը կարագրին հանգամանքով ու քրիստոնէութեան պետական կրօնք հռչակուելուն և այլ

(*) Սիրոն. 1931 էջ 199—202, 293—295:

պատճառներով պէ՛տք էր որ հարուած մը տար Հազարամեայ վարդապետութեան: Թէև եկեղեցին ունէ ատեն պաշտօնապէս չէ դատապարտած զայն, ինչպէս ըրած է ուրիշ սուտ ու սխալ ուսմունքներն ու աղանդները, սակայն անոր հանդէպ համակրութիւն չսնուցանելէ զատ, իր ծոցէն ծնունդ տուած է նաև իրենց զիրքովն ու հեղինակութեամբ մեծ կշիռ ունեցող համարաւոր ոյժերու, որոնք բուն կերպով պայքարած ու հերքած են այս աշխարհիկ, խաբեպատիր և քրիստոնէութեան համար օտար և ըստ ինքեան մոլար վարդապետութիւնը (*):

Բ. դարու կէսէն յետոյ երբ հետզհետէ լիմաստասիրութիւնն ու աստուածաբանութիւնը նոր թափով մը սկսան յառաջ տարուիլ, Հազարամեան վարդապետութիւնը տկարացաւ. վտան զի հեռատես անձեր նըկատելով անոր նիւթական ու մտացածին հանգամանքը, հասու եղան թէ ինչ բաներու ծնունդ էր ան, և թէ ինչպէս արգելք կ'ըլլար եկեղեցւոյ անհրաժեշտ համատարած կազմակերպական ձեռնարկներուն: Ուստի Որիգենէս չար խտրողութեամբ բառնալու համար հրապարակ իշու ու Աղեքսանդրիոյ զպրոցին հակահաղարամեան ձգտումները բանաձևելով՝ սա՛պէս արտայայտուեցաւ. — Մարդուն վերջնական ճակատագիրը կը կայանայ զինք նիւթին հետ յարաբերութեան ղեկի տակ կապերէն ձերբազատուելուն և մեռնելէ յետոյ հոգւոյն յառաջդիմական բարձրացումին մէջ: Ան կը քարոզէր յետ մահու ենթադրուած զգայական հաճոյքներու վայելքին դէմ, ու կը պնդէր թէ Հազարամեաններէն իրենց թէզին համար իրր փաստ մէջ բերուած սուրբ-գրական համարները պէտք է մեկնուին, այլաբանօրէն և պատշաճեցուն հոգեւոր իրողութիւններու:

Որիգենէսի հակառակորդները, որոնց

(*) Հազարամեայն իր ջերմ ջատագովներն ու բուն հակառակորդներն ունեցաւ նոյնիսկ աղանդաւորներու մէջ: Գնոստիկանք կը դատապարտէին իսկ Մոնղանականք ընդհակառակն կը պաշտպանէին զայն, ներմուծելով ինչ ինչ փոփոխութիւններ իրենց պատկերացումներուն եւ նկարագրութեանց մէջ. այսպէս կարծեցեալ Հազարամեայի երեւակայած Նոր Երուսաղէմի փոխարէն՝ Մոնղանականք զրին իրենց առաջնորդին ծննդավայրն եղող Պնպուսոս քաղաքը:

զլլաւորներն էին Նեպոս, և Տիւրոսի Մեթոդիոս ևպ.ը, ի վերջոյ ստիպուեցան խոնարհիլ կամ տեղի տալ Դիոնիսիոս Աղեքսանդրացիի ուղղափառ վարդապետութեան առջև: Դիոնիսիոս զօրացուց Որիգենէսով սկսուած պայքարը: Ան համոզուեցաւ թէ խորհրդական աստուածաբանութեան յաղթանակը պիտի կարենար մշտնջենաւորիլ միայն Յայտնութեան զիրքին կանոնէն վտարուածովը, ուստի անձնապէս անոր առաքելական գրութեամբ մը լինելուն հանգամանքը հետազօտութեան առարկայ ընելով՝ յանգեցաւ միտական եզրակացութեան:

Այս արդիւնքը զօհացուցիչ էր եկեղեցւոյ համար, վասնզի քրիստոնէութեան պետական կրօն հռչակուելովը իր առջեւ կը բացուէր խաղաղ գործունէութեան նոր շրջան մը:

Այն միջոցին մա՛նաւանդ երբ եկեղեցին յայտնապէս կ'օգտուէր տէրութեան իրեն հանդէպ ցուցուցած բարի տրամադրութենէն, երբ ինք իրր Աստուծոյ օծեալը կը ներկայացնէր կայսրը, երբ զբան՝ ինչպէս նաև վիճակաւոր եպիսկոպոսները՝ իրենց զիրքին բերմամբ՝ կառավարական բարձրագոյն շրջանակներու հետ չիման մէջ էին, Քրիստոսի հարսը բնականաբար չէր կրնար խեթիւ չնայիլ Հազարամեայի նման արտառօց ուսուցմունքի մը, որ ի մէջ այլոց նաև պիտութիւնը կը նկատէր որպէս սատանայական կազմակերպութիւն մը, և կ'ըզձոր ու կը կարծէր հաւատացնել թէ ընդփոյթ պիտի կործանի ան: Եկեղեցւոյ իշխանները, այսինքն եպիսկոպոսները, առհասարակ կ'արհամարհէին զայն, իրր յերիւրուած և մտացածին բան մը, որ վիճակ մըն է օտար ուսմանց և նախապաշարունակներու:

Ասոր համար է որ Կղեմէս Աղեքսանդրացի, Որիգենէս, Եւսեբիոս Կեսարացի և ուրիշներ, բացէ ի բաց հակառակորդ են Հազարամեայի զաղափարին. Յերոնիմոս հեգնոտ ալնարկութիւններ ունի անոր մասին. իսկ Օգոստինոս իր «Յաղագս քաղաքին Աստուծոյ» երկին մէջ, հիմա այնքան ընդհանրացած սա բացատրութիւնը կուտայ, հազարամեանց սպասած թագաւորութեան մասին:

— Աստուծոյ քաղաքը, կամ Աստու-

ծոյ թագաւորութիւնը յերկրի զինուորեալ և ի յերկինս յաղթական եղող Եկեղեցին իսկ է. Ան որ իր փրկչական հաստատութենէն ի վեր, հակառակ աշխարհի վերայ իր ենթարկուած հալածանքներուն, ևս քան զևս կը բարգաւաճի ու կը յառաջդիմէ:

* * *

Դ. դարուն Յայտնութեան զիրքին Կոնստնտնոս արտաքսուելով՝ խախտեցաւ հիմը Հաղարամեայ դրութեան: Ան ստուերի մէջ թաղուած մնաց մինչև Միջին դար, յորում Յովհաննու Յայտնութեան դարձեալ կերպով մը կոնստանտնոսի գիրքերու կտրուի մէջ սպրդած լինելուն պատճառաւ՝ դարձաւ ժամանակին ծեծուող այժմէական հարցերէն մին:

Միջին դարուն, աշխարհի քաղաքական վիճակը, Քրիստոսի ծննդեան հաղարամեակին մերձաւորութիւնը, և աւելի յետոյ Արեւմտեան Եկեղեցիէն ներս սկսուած անհանդարտութիւնները, սէկ կողմէն Հրոսմի քահանայապետին իբր Քրիստոսի փոխանորդ՝ միւս կողմէ յաջս ընդդիմադիրներու իբր հակաքրիստոս կամ ճշմաներկայանալը, և այլն, թէ՛ ուղղափառ և թէ՛ չորափառ քրիստոնեաներու մէջ վերաբժարածեցին հաղարամեայի գաղափարը:

Ան այլևս նիւթ դարձաւ բանաստեղծութեան, երգերու, ընթացիկ խօսակցութեան և քարոզներու: Այս մասին յիշատակութիւններ կան այդ ժամանակէն մընացած գրաւոր աշխատութեանց մէջ: Ըստ A. Réville-ի 909-ին գումարուած Trosly-ի ժողովը յօգուած մը ունի. 960-ին Բերն հարգ թիւրինճցի ճգնաւորը ծանուց թէ մօտ է աշխարհի կատարածը. իսկ ժ կամ ժԱ դարու ժամանակագիր մը կը վկայէ թէ 997-ին՝ այսինքն 1000 թուականէն 3 տարի յառաջ՝ սկսան ամէն կողմ մաւնաւորաբար Խալիլոյ և Գերմանիոյ մէջ եկեղեցիներ շինել:

Թ. դարու կէսէն մինչև ժԱ և ապա ժԲ դարերը Հաղարամեայի գաղափարը պարբերաբար կը սաստկանար. Քրոնիկագիր մը 1009-ին Երուսաղէմի Իսլամներէն վերագրաւուելուն ղէպքը մասնաւոր նախանշանը կը համարէ աշխարհի վախճանին մերձեցումին: Եւրոպայի մէջ,

Կարոլոսեան հարստութեան անկումին յաջորդող անկարգութիւնները, անխառնութիւնը, բարոյական ապականութիւնները, եւայլն, կը նախապատրաստէին միտքերը Հաղարամեանց ըմբռնումներուն, որոնք կ'ուսուցուէին նոյնիսկ վանքերէ և եկեղեցւոյ բեմերէն, քմահաճ մեկնութիւններով, և քաջքշուք վկայութիւններով բարբառական հին տեսութեանց կամ դուշակական այն հաշիւներուն, որ կը վերաբերին իւրաքանչիւր հաղար, աւելի կամ պակաս տարիներու շրջանի մը, զոր կը բոլորէին իրենք:

Ատեն մը ժողովրդական զանգուածներու ներքնաշխարհը իզուր տեղ աւելածեցաւ Հաղարամեայի պատճառով դոյացած ձկտեալ վիճակէն և ներքին խլրտումներէն, որոնք առանց բոլորովին նուաղելու, հետզհետէ նուաղեցան 1000 թուականէն 2 դար յետոյ, երբ կղերին և ժողովուրդին մէջ առհասարակ հաւանական համարուեցաւ ա'լ՝ Օգոստինոսի սա առողջ տեսութիւնը: — Աշխարհի վրայ Աստուծոյ թագաւորութիւնը կը հաստատուի Եկեղեցւոյ ծաւալումովը և տիրապետութեամբը:

Միջին դարուն, «Բարեկարգութեան» շրջանին ալ երբ կարեւոր դարձ մը կատարուեցաւ ղէպի Աստուածաշունչը և շեշտուեցաւ անոր տառական ներշնչումի և բառական իմաստի հանգամանքը, Բողոքականներէն ոմանք լայն տեղ տուին Հաղարամեային. մարդիկ կային որ Հոսմի Ս. Բահանայապետը իբր հակաքրիստոս կամ ճշմաներկայանալով՝ անմիջական կը համարէին աշխարհի լրումը. իսկ ուրիշներ ալ, Վերամկրտականները մասնաւորաբար, եղած բարեկարգութիւնը թերի սեպելով՝ արմատական փոփոխութիւններ կ'ակնկալէին Հաղարամեայով: Ասոնց ղէմ եւան խորհրդողապաշտներ, որ Յովհաննու Յայտնութիւնը ինչպէս նաեւ ապագայի վերաբերմամբ սուրբգրական բոլոր ակնարկութիւնները խորհրդաբանօրէն մեկնելու կանոնը որդեգրելով, սաստիկ կերպով կը հակառակէին Հաղարամեայ վարդապետութեան ու կ'արհամարհէին զայն իբր «հրէական ցնորք»:

Քիչ չէ եղած թիւը Արեւմուտքի մէջ աստուածաբան համարուած մտաւորականներու և անոնց հետեող միամիտներու, որ փնտռած են իրենց վիշտերուն միւթթարու-

թիւնը այս ուսմունքին մէջ: Ժամանակի ընթացքին անոր յարողները իրենց բնախօսական, հոգեկան և այլ բերումներուն համեմատ տարբեր ձևերով ալ ըմբռնած են զայն և և պատահապաշտ մեկնութիւններ տուած անոր: Գերմանիոյ մէջ անոր գտած ընդունելութիւնը արդիւնք կը համարուի բարեպաշտութեան: Անգղիոյ մէջ 1832-ին հիմնուած իրվինգեան (irvingene) յարանուանութիւնը, դաւանանքի կարգ անցուցած է զայն: Մորմոններու միջոցաւ Հաղարամիայն փոխադրուած ըլլալով Ամերիկա, ուր աւելի քան 213 յարանուանութիւններ կան, ներկայիս ունի իր ջերմ հետեւորդները, որոնց մէջ կան նաև հայ Բողոքականներէն անջատուած միամիտ անհատներ, որոնք, իրենցմէ զատ՝ իբր թէ իրենց արևնակիցներն ալ փրկելու համար՝ անդամակցելով այս կամ այն յարանուանութեան, «Միջազգային Սուրբ Գիրք Ուսանողաց Միութիւն»ին օժանդակութեամբ՝ թարգմանաբար բազմաթիւ հայերէն գրքոյկներ հրատարակելով՝ կ'աշխատին ձրի կամ շատ ածան գինով հայ ժողովուրդին մէջ տարածել այս մոլորութիւնը...:

Հայաստանեայց Ուղղափառ Եկեղեցւոյ բարեպաշտ գաւառները պէտք է ըզգոյշ ըլլան և բնաւ կորեւորութիւն չընծայեն աղանդաւորական կամ հերետիկոսական այդ տետրակներուն և թերթիկներուն, որոնց արձագանգն են և մոլար ուսմունքներու մունետիկներ՝ ներկայիս իբր պարբերական հրատարակուող քզիտարաններն ու «փրկութիւն»ները(*):

ԶԳՕՆ ՎԴԴ. ՏԷՐ ՅԱՅՈՒՅԵԱՆ

(*) Ուսումնասիրութեան համար զործածուած գլխաւոր աղբիւրները.

M. VERNES & E. H. VOLLET.— «Chiliasme». La Grande Encyclopédie.

HARNACK.— «Millenium». Encyclopaedia Britannica.

A. REVILLE.— «Chiliasme». Encyclopédie des Sciences Religieuses.

HASTINGS.— Dictionary of the Bible.

CHARLES.— Revelation Vol. II. (The International critical Commentary).

ՀՅՅ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՀԱՐԱՋԱՍ ՀԱՒԱՏՔԸ ՅԻՍՈՒՍԻ ՄԱՐԴԵՂՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Պատմութեան կարգը ուրիմն կը ցուցնէ մեզ որ, Հայ Եկեղեցին, Քաղկեդոնական խնդիրներու մասին հազիւ Բարդէն կաթողիկոսի օրով, 506ին, կրցաւ իր պաշտօնական ժողովը գումարել Դուինի մէջ: Այս ժողովին վերաբերեալ Ազրաթանցիին թուղթը, ուր Վրաց Գաբրիէլ կաթողիկոսին և ուրիշ 23 եպիսկոպոսներու ներկայութեան յիշատակութիւնն ալ կայ, ունի. Յայնմ ժողովի յորում անիծաւն մխարանութեամբ ժողովն Քաղկեդոնի և Տումարն Լեւոնի: Իսկ Բարդէնի թուղթը, հակառակ Ազրաթանցիի, թէ և ուրիշներու ներկայութիւնը չյիշեր, սակայն որոշման մասին միևնոյն տեղեկութիւնը կուտայ:

Այս վերջինին անունով Բ. Թուղթ մըն ալ կայ, ուրկէ կը հասկցուի որ Քաղկեդոնի ժողովը զօրացուցած ըլլալով նետորական մոլորութիւնը, Բարդէն կը ստիպուի Բ. Ժողով մը գումարել 508ին, Վրաց և Աղուանից պատգամաւորներու ներկայութեամբ, ուր կը վճռուի. Փաղիմք ուրացաւ զի Քաղկեդոնի ստորեան, Նեստրի և այլոց նմանից. [Թուղթ 49]:

Երուանդ վարդապետ Տէր Մինասեան, Հայոց Եկեղեցւոյ յարաբերութիւնները Ասորոց Եկեղեցիին հետ անուն գործով կը միանայ Կիրակոս պատմիչին և կը յիշէ Արդիւշոյ անուն Ասորոց եպիսկոպոսի մը ձեռնադրութիւնը Զ. դարուն: Յիշեալ եպիսկոպոսին անունով երեք գրուածքներ կան: Անոնցմէ մէկուն որ ուղղուած է Հայ Եկեղեցւոյ ներսէս կաթողիկոսին, ներշնչուած եպիսկոպոսին և ուրիշ աթոռակից եպիսկոպոսներու, արդէն բաւ է յիշել վերնագիրը միայն. Յաղագս Անիծեալ Նեստրականաց Հերձուածողաց: Իսկ միւս երկուքը որ առանց հասցէի, կարծես թէ կը ներկայանան որպէս պարզ գաւանդութիւններ, դատապարտութեան նուազ ազդու խօսքերով չէ որ կը սկսին. Յաղագս Նրդովիւնոյ Զաւեմայն Հերձուածողս, որք էին Հաւատակ Ուղղափառաց:

* * *

Դէպի Պարսկաստան հալածուող ու հոն զօրացող նետորականներ, որոնք «վաճաղաչահութեան» պատճառաւ Հայաստան

եկած էին, իրենց կեդրոն ունէին Մանածիւր Ռաժիկի վանքը, որ Սուրբին կենդանութեան ժամանակներէն ի վեր պարսկաստանցի քրիստոնեաներու օթարանն էր: Վեցերորդ դարու առաջին կէսին անոնք իրենց այս կեդրոնին մէջ զօրացած զգալով՝ սկսան համարձակ քարոզել ամէն կողմ: Եղած այս անկարգութեան առաջին տունելու համար ներսէս Բ. ի ժամանակ, 554ին գումարուեցաւ Դընայ երկրորդ ժողովը: Այս ժողովի գումարման մասին խօսող Ուլաս Միաբանութեան անուն գրուածքը յիշելով Ռաժիկի վանքը կ'ըսէ. «արտին տեղի ժողովոյ պղծութեան իւրեանց»:

Դընայ այս երկրորդ ժողովին պատկանող երեք վաւերագիրներն կը կարգանք ու կը տեսնենք որ նշովանքի միենոյն խտտութիւնն ունին:

- 1.— Անիծեալ Խոժկան Նեստրականաց:
- 2.— Չար Աղանդին Խոժկաց Նեստրականաց:
- 3.— Անիծեալ Նեստրականաց:

Ուրիշ թուղթ մը, որ Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ զրեթէ ամենէն խոշոր վաւերականութեան մէկ հանգամանքն ունի, Յովհաննէս Բ. Գարեղեանի հետ ստորագրած են Արքահամ Տարօնոյ և Մամիկոնէից, Ներսէս Բասենոյ և Մարգարէոյ, Մաշտոց Խոթխոտունեաց և Արգիշոյ Ասորւոց ուղղափառաց նշանաւոր եպիսկոպոսները, ու յղած են զայն Վահանի յաջորդ՝ Միհրարտաչիր անուն Սիւնեաց իշխանին և Վրթանէս եպիսկոպոսին: Այս գրութիւնը, յիշելով Սուրբ Թադէոսն ու յաջորդ Սուրբ Դրիգորիոսը, կը պատմէ թէ ինչպէս երեք տիեզերական ժողովներու դաւանութիւնը հիմ կ'ընդունին, կ'անդրադառնայ Դընայ ժողովի պարագաներուն, յիշելով Սիւնեաց եպիսկոպոս Պետրոսի ներկայութիւնը, կը պարզէ ժողովի որոշման մանրամասնութիւնը, ուր բուն կերպով հերքուեցան և նշովուեցան նետորականները. «սխալաբանութեան քայլովն Նեստրիանոս և Գեղեղեղոսիս և զայն հերձուածոյս ի վեր Սուրբ Եկեղեցւոյս նշովոյ հալածական արարած»:

Եւ շարունակելով այս գրութիւնը կը տեղեկացնէ թէ ինչպէս լրջուած է Սիւնեցիներու հաղորդակցութիւնը Նեստորականներու հետ, և ըստ այնմ կը զգուշանէ և պարտաւորիչ կերպով կ'աղարարէ թէ՛ Սիւնեցիներու այդ համարձակութիւնը ժողովական որոշմանց հակառակ

ըլլալով՝ պէտք է Նեստորականներու հետ հաղորդակցութեան մտնողը նախ նշովէ գրով զայիղմն Նեստր և զաւանակն հերձուածոյս և զծողովն Քաղկեդոնի և արար ընդունիլ զայնպիսին արարաբանութեան:

* * *

Հայաստանեայ Եկեղեցին, դաւանական խնդիրներու մէջ Քաղկեդոնականներու և Նեստորականներու դէմ յաղթական վերելքի մը մէջ՝ յանկարծ ինքզինքը կը գտնէ նոր աղանդի մ'առջև, որ երկու հակառակ բաժանմունք ունէր, որոնք կը կոչուէին Երևութական և Աստածաբանական:

Հակաքաղկեդոնիկ դրութեան ամենէն զօրաւոր պաշտպաններէն մէկն էր Հայկականասի կամ այժմեան Պատուրումի Յուլիանոս անուն եպիսկոպոսը: Սկսած Սոգոյոյեցի անուն ուրիշ եպիսկոպոս մըն ալ զանազան աղանդներու ծառայելէ վերջ հակաքաղկեդոնական դրութեան ջատագով մ'եղաւ Կոստանդնուպոլսոյ մէջ, և այս ընթացքով ալ Անաստասի համակրութեան արժանանալով Անտիոքի պատրիարք եղաւ 512ին: Թէ Յուլիանոս և թէ այս վերջինը շուտով ակներախ դիրք մը գրաւեցին հրապարակին վրայ, այնպէս որ երբ Յուստինիանոս կայսրը Քաղկեդոնի ժողովին պաշտպանութիւնը ձեռք առաւ, այս երկուքն ալ 518-ի առաջին քստրեալներէն եղան: Թէ՛ կացութեամբ բախտակից և թէ՛ վարդապետութեամբ դաւանակից այս քստրեալները Աղեքսանդրիոյ մէջ իրարմէ զատուեցան Քրիստոսի մարմինին բնական վիճակը ճշդելու համոզումներով: Յուլիանոսի կարծիքն էր թէ Քրիստոսի մարմինը թէ՛ և բուն մարդկային է, բայց ի հարկէ չենթարկուեցաւ մարմնական կարիքներու և կիրքերու, ինչպէս անօթութիւն, ծարաւ, քուն, յոգնութիւն, քրտինք, արցունք և այլն, այլ այդ ամէնը կրեց ի կտակ: Սկսած ընդհակառակը կը խորհէր թէ ամէն մարդ անհատի հաւասար՝ Քրիստոս նաեւ կրեց մարմնական ամէն կարիք ու կիրք ի հարկէ, և առանց այդ իրողութեան իսկապէս մարդացեալ չ'ըլլար: Ուրեմն զէճին տարբերութեան հիմը Քրիստոսի ապակոնացու ըլլալուն և չ'ըլլալուն վրայ էր. եթէ ապականացու էր ուրեմն մեղանշական էր, գոնէ ծնունդով. իսկ եթէ չէր, ուրեմն

անապական էր: Եւ այս տեսակէտով սպա-
կանելի կամ ապականացու բառը իբրեւ որո-
շիչ բառ ընդունուելով Յուլիանեանք կոչ-
ուեցան Անապականի իսկ Սեւերեանք Ապա-
կանականի: Վարդապետութիւնը սակայն
հոս չվերջացաւ: Շատերը պզտիկ տարրերու-
թիւններ դնելով իրենց բացատրութեանց
մէջ ծայրայեղութեան գացին մինչև Յու-
լիանոսի անապականելիութիւնը հասցնելու
երեստրականութեան, իսկ Սեւերոսի ապականե-
լիութիւնը տանելու Աստուածաշարժաւորութեան:

Բարեբախտաբար այս աղանդը Հայ Ե-
կեղեցւոյ առջև կը ներկայանար այն տեսնե-
րը կաթողիկոսական գահին տէրն էր Աստ-
ուածաշունչի եւ սուրբ հարց մասին ընդար-
ձակ հմտութիւն ունեցող կարող անձ մը, Օձ-
նեցին, որ միննոյն ատեն արտաքին իմաս-
տասէրներու հեղինակութիւնները սերտե-
լով եւ հնախօսական ու բնագիտական տե-
ղեկութիւններուն ալ տիրանալով՝ կարող
էր ձեռք առած նիւթին վրայ համարձակ
տիրապետութեամբ խօսել: Այսպիսի կա-
թողիկոս մը անհ 726ին կը գումարէր Մա-
նագլեհերտի ժողովը եւ կը ձեռք կանոնները,
որոնք վերջէն ճանչցուեցան իր եկեղեցա-
կանութեան կոչումին ճանախանձայոյզ գոր-
ծունէութեան լրումը:

Մանագլեհերտի ժողովին մէջ ոչ միայն
նզովուեցաւ զԱպականացու ստղնը զՔրիստոս,
այլ եւ Յուլիանեանց հանդէպ ալ ընդուն-
ուեցաւ Օձնեցիի Ընդդիմ Երեստրականաց
ճառին պարունակութիւնը, ուր կը շեշ-
տուի. Այլ զոր երև ոչ ի բաց քողով, եղև՝
զոր ոչ եր: Եւ այսպէս քարճարունիկն ժա-
նուցաւ խնկարհմտիւն, մնալով ի քարճառու-
քեան զսաւ նոյն ինքն ի խնկարհմտեան:

Այս ժողովին ոմանց տուած սխալ մեկ-
նութիւններու մասին ալ Հայ Եկեղեցւոյ
բազմահմուտ հոգեւորականներէն՝ Օրման-
եան պատրիարքը անգրադառնալով կը
գրէ. «Ձենք ուրանար որ Հայոց մէջ մէկ
կամ միւս մոլորութեամբ վարակեալներ ալ
գտնուած ըլլան, նոյն իսկ ամէն աստի-
ճանի անձեր: Սակայն անոնց գտնուիլը
եկեղեցիին հնաւանդ եւ պաշտօնական դա-
ւանութիւնը չի փոխեր, ըլլայ ալ կաթողի-
կոս մը որ սխալ կարծիքի հետեւած ըլլայ: Հայ
Եկեղեցին Յուլիանոսի վարդապետու-
թեան կը մօտենայ Քրիստոսի մարմինը ի
հօրէի եւ սկզբանէ ապականութեան ներա-
կեալ չըսելով, ինչ որ անարգանք մը պիտի

ըլլար աստուածութեան հետ միաւորու-
թեան. բայց ասով Յուլիանեան կամ Ե-
րեստրական եղած չըլլար, ինչպէս նաեւ աս-
տուածաշարժաւորութեան հաւանած չըլլար՝
Սուրբ Աստուածին խաչեցար աւելցնելով
ի դէմ Քրիստոսի, եւ վասն անճառ միա-
ւորութեանն»:

Մանագլեհերտի յիշեալ ժողովէն վերջ՝
այս ուղղութեամբ իբրեւ կանոնական ժողով՝
Հայ Եկեղեցւոյ պատմութիւնը չի կրնար
նոր գումարում մը յիշատակել: Մինչև իսկ
1342ին կամ ըստ ոմանց 43ին, Մխիթար
Պառնեցիի գումարած ժողովը Սսոյ մէջ,
իբրեւ դաւանանքի ժողով, նկատելի հիման
մը վրայ չի կենար: Որովհետեւ այդ ժո-
ղովին մէջ 117 մոլորութեանց ցուցակին
կամ Ալիշանի կոչած «անյարիւր» յօդուած-
ներուն քննութիւնը կատարուելով մէկտեղ
«Հայ Եկեղեցւոյ դաւանութեան եւ ծէսին
ազատ բացատրութիւնը չեղաւ, այլ պար-
զապէս Լատինները հաճեցնելու համար կազ-
մակերպուած զիջողական միջոց մ'եղաւ»:

Հետեաբար տիեզերական երեք ժողով-
ներու՝ Նիկիոյ, Կոստանդնուպոլսոյ եւ Եփե-
սոսի հանգանակը դաւանաբանութեան հիմ-
ունենալով Հայ Եկեղեցին կ'ըսէ. Եւ ի մի
Տէր Յիսուս Քրիստոս, յորդին Աստուծոյ,
ձնեալն յԱստուծոյ Հօրէ միաձին այսինքն յեռ-
քեան Հօր, Աստուած յԱստուծոյ, յոյս ի յուսոյ,
Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտ ծնունդ
եւ ոչ արարած, նոյն ինքն ի բնութեան Հօր:

Միւս ձեւը, զոր Հայաստանեայց Եկեղե-
ցին կ'արտասանէ ապաշխարութեան ծանր
օրերուն իբրեւ խոստովանանք՝ տարբեր չէ:

Հաւասարձ գիտնէ յերից անձանց ըզ-
բանն Աստուած՝ ձնեալ ի Հօրէ նախ քան զյա-
ւիտեանս, ի ժամանակի իշեալ յԱստուածածին
կոյսն Մարիամ, առեալ յարեւել լորս միաւոր-
եաց ընդ իւրում Աստուածութեանն, ինկառեալ
ժուժկալեալ յարգանքի անարատ Կուսին եւ եղև
Աստուածն կրտսրեալ, մարդ կրտսրեալ, հոգւով
եւ մտքով եւ մարմնով. մի անձն, մի դիմ, եւ
միաւորեալ մի բնութիւն: Աստուածն մարդաց-
եալ ասանց փոփոխեալ եւ ասանց այլա-
յայտեալ, անսերմն յղորդեալ եւ անսպաւան
ծնունդ. որպէս ոչ է սկիզբն Աստուածութեան
նորս եւ ոչ վախճան մարդկութեան նորս:

Եւ այս հիման վրայ ճոխացած է հետ-
ըզհետէ Հայ Եկեղեցւոյ ծիսակատարու-
թեան բոլոր գրականութիւնը, դաւանա-
կան բոլոր տաղերն ու ճառերը: Մէկ երկու

հատուածներ Հայ Եկեղեցւոյ այժմեան գործածած շարակնոցէն:

Մեծ Պահոց երկրորդ կիրակիի դժ ձայնին վերջին տունը. Որ անսպասկան ծնունդեանդ քո լուծե՛ր գերկունս անխաւորն:

Հինգերորդ կիրակիի քի ձայնին մէջ. Անշաւանօք Աստուածածինն անսպասկան քուն ծնողին: Նոյն շարականին վերջին տունը. Մարիամ կոյս անսպաս քանսպասկան քիսայրդ աղաչեա:

Ուրիշ շարական մը. Ե՛տ զհարսինն իւր գերկնաւոր, զկուսածինն անսեղմաւոր, քանսպասկանն եւ զհոգեւոր:

Եւ տակաւին ուրիշ շատ տեղեր:

Ու կը վերջացնեմ այս գրութիւնը ընդօրինակելով հոս մաս մը իմ քով պահուած այն ձեռագիրէն որ Խոստովանութիւն հաւատոյ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ: Գրեալ ի Ներսիս Հայոց Կաթողիկոսի խորագիրը ունի:

« . . . Իսկ յերկրորդումս՝ մի յերրորդութենէն Բանն Հօր Որդին միածին, կամաւ Հօր եւ Հօգեոյն, Աւետօք Հրեշտակաւորին Գաբրիէլի, էջ յորովայն կուսին Մարիամու, ո՛չ նուազելով ի ծոցոյ Հօր՝ ըստ աստուածային անպարագրելի բնութեանն, եւ ձգեալ յինքն յարնէ՛ ամենամաքուր կուսին, որ ի զանգուածոյն Աղամայ, միտցոյց ընդ Աստուածութեան իւրում՝ անքննելի եւ անճառելի խառնմամբ, եւ եղեւ յերկուց կատարեալ բնութեանց յԱստուածայնոյ եւ ի մարդկայնոյ՝ մի անձնաւորութիւն կատարեալ, անայլայլելի եւ անբաժանելի բնութեամբ, ոչ փոփոխելով մարդկային՝ թանձր եւ յօգական բնութիւնս, յանյօդ եւ պարզական բնութիւնն Աստուծոյ՝ զիւրն կորուսանելով, եւ ո՛չ պարզ՝ անմարմնական բնութիւնն Աստուծոյ՝ խառնելով ընդ բնութիւն մարմնոյ՝ վրիպեաց յիւրն՝ յաւէտ պարզութիւնէ, թէպէտ եւ ասի՝ անմարմնոյն մարմնանալ, եւ բանին թանձրանալ, յաղագս անքակ միաւորութեանն: Այլեւ խառնի ընդ մարմնոյ՝ անմարմին բանն եւ միացուցանէ ընդ ինքեան՝ զմարդկային բնութիւն, աստուածացուցանելով զնա՝ խառնմամբ եւ միաւորութեամբն, ո՛չ փոփոխումն՝ կամ այլայլութիւն ունելով ի միաւորութեանն, ըստ որում եւ ո՛չ հոգի եւ մարմին մարդկան, թէպէտ եւ գերազոյն քան զօրինակն ի մանի ճշմարտութիւնն, որպէս ընդ արարիչ

եւ ընդ արարած զոլ համեմատութիւն, այլ՝ միաւորեալ զմերս ընդ իւրումն անհասանելի յեղանակաւ, եւ մնացեալ անփոփոխ առօրն եւ առեալն, ո՛չ ըմբռնողապէս՝ որպէս օգ եւ ջուր յամանի, զի յարտաքս ելանելն դատարկանայ, այլ՝ բնաւորապէս միացեալ՝ ի վեր քան զբոն՝ անբաժանելի եւ անշփոթ միաւորութեամբ, եւ սունյով զբնութիւն Աղամայ, ո՛չ զոր յանմեղութեանն ի դրախտին, այլ՝ զոր յետ մեղանացն եւ ապականութեանն:

«Զի եւ կոյսն Մարիամ՝ յորմէ մարմին էառ Քրիստոս, ի մեղանշականին Աղամայ բնութենէն էր: Սակայն միաւորելով ընդ բնութեանն Աստուծոյ մեղանշականն եղեւ անմեղ, եւ ապականացուն՝ արտաքոյ անգոսնելի եւ ապականութեան կրից: Որպէս եւ հրահալելի նիւթք՝ յորժամ ընդ հրոյ միանան, ժանկ ապականութեան եթէ իցէ ի նոսա՝ ծախի. իսկ բնութիւնն մաքրելով յապականութենէն՝ անծախելի մնայ: Զի որոյ սկիզբն անապական է [զի առանց սերման՝ յանապական կուսէ էր ծնունդն] եւ կատարումն՝ անապական, [զի մարմին նորա՝ ի գերեզմանին ո՛չ ետես զապականութիւն] հարկ է՝ զի եւ ի միջոց ժամանակին՝ որ ընդ ծնունդն եւ ընդ մահն՝ լինել անապական: Ո՛չ ի հարկաւոր եւ ի կամաւոր կրիցն ասեմք զոլ անապական, այսինքն ի քաղցոյ, եւ ի ծարաւելոյ, ի ննջելոյ եւ ի վաստակելոյ, ի տրտմելոյ եւ յարտասուելոյ, որք ճշմարիտ եւ ոչ առ աչօք տան մեզ իմանալ զանապականութիւն. այլ՝ յաղմամայ եւ յանգոսնելի կրից՝ խոստովանիմ ունել զապականութիւն. զի էր ինչ ի նմա նման մերումս, եւ էր՝ որ ի վեր քան զմերս, ըստ գրեցելումն թէ՛ մարդ է եւ ի վեր քան զմարդ, եւ թէ՛ մարդ է եւ ո՞՞ ծանիցէ զնա:

Արդ՝ ըստ մերում հասանելոյ՝ այսպէս եղեալ միաւորութեան եղանակ՝ յարգանդի կուսին բնակելով ի նմա իննամեայ ժամանակաւ՝ հինգ յաւելեալ աւուրքն ըստ անգրանկութեանն եւ այն՝ որ կարող էր ի միում վայրկիւնի լինել կատարեալ, օր ըստ օրէ՛ տճմամբ զարգանայ, որպէսզի խափանեցի այսօրիւք՝ առ աչօք կարծիւն զմարդեղութիւնն: Եւ ծնանի որպէս մարդ՝ Աստուած մարդացեալ, զկուսութիւն ծնողին անապական պահելով, զի եւ զծնունդն օրհնեցէ յանիծիցն, եւ զկուսութիւնն նախապատուեցէ:»

« . . . Կիոն ԿԻՒՐԵՂ ԽՐԱՅԵԱՆ »

Ս. ՅԱԿՈԲՅԱՆ ԲԵՄԵՆ

ՕՐԻՆԱԿԱՆ ԿԵՆԵՐ

Ա. Տիմոք. Գ. 12:

Առաքելը կը պարտադրէր իր եղբայրակցին որ օրինակ ըլլայ հաւատացեալներուն. այդ պատգամը դարեր շարունակ քարոզուեցաւ զանազան եկեղեցիներու բեմերէն, ու տակաւին կը պահէ իր զօրութիւնն ու թարմութիւնը: Նոյն պատգամը այսօր դարձեալ կուտայ մեզի եկեղեցին առաքելին բերնովը, — օրինակ եղէք Սոսքով, Ընթացքով, Սիրով, Հաւատքով և Սրբութեամբ:

Մեր կեանքին մէջ մեծ կշիռ ունի խօսքը: Սոսքով կը փառաւորենք զԱստուած, այս սուրբ տաճարներուն մէջ, և դարձեալ անով կ'ուրանանք ուրիշ մը, այլուր. խօսքով կը մխիթարուին թշուառները, անով կը վերաւորուին բարիները: Մովսիսական Օրէնքը հասկցուց մարդուն իր խօսքին արժէքը. անոր համար Աստուած, Մովսիսի բերնով, կը հրամայէր ժողովրդեան. «Սուտ մի՛ խօսիր»: Նոյն բանը Քրիստոս շեշտեց ըսելով. «Ձեր այն այո, և ձեր ոչն ոչ թող ըլլայ»:

Յետոյ կ'ականարկուի մեր ընթացքին, այսինքն վարմունքին, որ թերեւ խօսքէն շատ աւելի կարեւոր է: Դիտեցէք ձեր շուրջը և պիտի տեսնէք թէ օրինակելու բընազգը ո՞րչափ զօրաւոր է մարդուն մէջ: Օրօրոցէն մինչև գերեզման մարդիկ հակամէտ են օրինակելու, երբեմն լաւ և երբեմն յոռի ընթացքը իրենց նմաններուն: Այն սերունդը զոր կը պատրաստենք մեր ետեւը, մեզմէ շատ բան կ'օրինակէ: Մենք այժմ անգլիտակից կրնանք ըլլալ ատոնց, սակայն ապագային այդ ամէնքը պիտի լսեն անոնց մեզի, և մեր յաջորդները պիտի ըսեն մեզի, «ձեզմէ սովորեցանք, ձեր սերունդն ենք, զուք էք մեր առաջնորդներ, ինչ որ տպէք մեր մատաղ հոգիներուն վրայ զայն կը պատկերացնենք»:

Աստուած Սէր է ըսած է Աւետարանիչը, և անոր երկրպագողները սիրով և ճշմարտութեամբ պէտք է որ երկրպագեն: Որչափ որ չ'իրականանայ Տիրոջ սէրը մեր մէջ, անօգուտ յաճախողներ պիտի դառ-

նանք Ս. եկեղեցիին: Առաքելին բացատրութեամբը, եթէ Աստուծոյ Սէրը չունենանք պղնձէ զանգակներուն պիտի նրմանինք որոնք կը զօղանջեն բայց չեն զգար: Աստուածային այն անբացատրելի Սէրը մանաւանդ, որով հաճեցաւ իր Միածինն իսկ զոհել մեր փրկութեանը համար, արգեօք պիտի կրնա՞յ մեր մէջ կանգնել պաշտումիսեղանմը, որուն վրայ Քրիստոս պատարագուի:

Նաև հաւատքը, զոր կ'ուզենք ունենալ Ս. Աւագանին մեր մօտեցած պահուն, պէտք է ըլլայ խարխիւր մեր գործունէութեան, սինը մեր տաճարին, ղեկը մեր կամքին: Այդ հաւատքը Աւետարանէն կը բղխի, և տարբեր է հրաշագործութեանց մասին մեր ունեցած համոզումէն: Եթէ չունենայինք զայն որուն կ'ականարկէ Յիսուս երբ կ'ըսէ, «Երանի՛ անոնց որոնք առանց տեսնելու կը հաւատան», պիտի կորսնցնէինք բարձրագոյն և աստուածային բաներու տեսութիւնը: Աստուածութիւնը մարդուն մէջ սկիզբէն ի վեր պաշտելու զգացումին հետ դրած է հաւատքի վստահութիւնը: Տեսաւ տես կինը կափառնայումի ճամբուն վրայ՝ վստահ էր Տիրոջ զօրութեան վրայ. «Եթէ Անոր քղանցքին միայն զպիմ, պիտի փրկուիմ» կ'ըսէր: Այս հաւատքը ամբողջ քրիստոնէական պատմութեան մէջ կը ցոլայ, և միայն մանանիսի հատիկի մեծութիւնն ալ եթէ ունենայ ան, պիտի կրնայ հրաշքներ գործել մեր մէջ:

Ի՞նչ է սակայն մենէ իւրաքանչիւրին վարձքը այս ամէնէն վերջը:— Սրբութիւն. պսակը այն չորս առաքինութեանց, որով պիտի լուսազարդէ Աստուած հաւատացեալներուն ճակատները: Մարմինն սնունդը՝ մաքուր կերակուրը կամ ըմպելին է, հոգիները սրբութիւն: Սրբութիւն. թերեւս ամէնէն անուշ և վսեմ վիճակը քրիստոնէին համար, վստահի սրբուածը միայն պիտի կրնայ զԱստուած տեսնել:

Աւետարանի այս պատգամին տուած ներշնչումին համաձայն վարուեցէք ձեր շուրջններուն հետ, եղէք օրինակ անոնց ձեր խօսքովը, ընթացքովը, Սիրովը, Հաւատքովը և Սրբութեամբ, որպէսզի անաբատ կեանքով մը կարող ըլլաք փառաւորել զՀայր և զՈրդի, և զՍուրբ Հոգին, որ է օրհնեալ յաւիտեանս:

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԳՐԱԿԱՆ

ՎԻՇՏԻ ՔԱՌՈՒՂԻՒՆ ՎՐԱՅ

Աւասիկ եմ, Տէր, ա՛լ Քեզմէ՛ լոկ պարուրում:
 Զեռփոյ ըստուերն իմ խեղճ հոգւոյս վրայ կը նընւէ:
 Եւ զերդ առիծ մը խեռ՝ հրասապ վանդակին մէջ,
 Քու բոցերէդ է պաւարում էութիւնս:

Իմ վիշտերու մորենիին մէջէն այրող,
 Զահանդանով կ'ընդըմարեմ քու կերպարանդ:
 Ոչինչ կըրնայ քակել սոսկումն իմ սարսափիս
 Զիս ըզգեսնող արհաւիրքին կապանքէն:

Ճակասագիրս ամէն կողմէ կ'ըզգամ գոցում,
 Լուսամուտները եւ դուռներն որմափակում:
 Նայումս քեզէդ հալածական՝ խունապահար
 Եմ, միմիայն տեսութեանդ տակ անողոք:

Ա՞յս է ստուգիւ նըմարտութիւնն արդեօք դաժան.
 Դո՞ւ ես իրօք իմ ըմբոս սիրս հետապնդողն.
 Իրացընէ, ասիկա քո՞ւ կամփոք է ինքնին.
 Արդարեւ քո՞ւ ձայնդ է որ զիս կը կանչէ:

Քեզի համար ա՞յսպէս պէ՛տք է որ ես ըլլամ.
 Սըրսապատառ, խոժոռ, հիւանդ եւ միայնակ.
 Ինչպէս զրոյս մը լըփում, մերկ եւ ուժաքափ,
 Որ կը նըչայ որպէսզի մայրը կանչէ:

Տառապանքի ոյծս ըսպառած է մինչեւ տակն,
 Արդեօք միայն զկարուքեա՞նս կը փափաքիս.
 Այսպէս ուրեմն կ'ընդունի՞ս ծաղկումի իղճն
 Այս մեր զրոյս աննկարեան մէջ մանաւանդ:

Քե՛զ փընտնեցի հըպարտութեան նամբաներուն
 Վրայ, ուր իմ բանս կը հետեւէր պերն Գիտութեան.
 Դուն բացակայ էիր այն մեծ սըրահներէն
 Որ պարզութեան ստուգութիւններ ակններէ:

Յամառօրէն դուն կը մնայիր, ո՛վ Տէր, պահում
 — Ազամանդ՝ պինդ տառապանքի հաստին մէջ —
 Ու սխալութեայ ես քեզ փընտնել խարխալումով
 Ու հաստատել, տարամ ու մոռայլ, քու խորհուրդդ:

Որոշելու համար զիժերդ մութին մէջ,
 Սըրքիս վըրայ զգալու համար աննառ հրապոյրդ,
 Կ'ուզէիր որ քու բարութեանցդ ուղղած աչկես
 Պըզտորուէին արտաքին յոյզերով:

ԵՐԳ ՍՐՏԻՍ ՀԱՄԱՐ

Կոսրած բաժակ՝ լեցուն երբեմն արեւներու բորբ գինիէն,
Երբոր իյնաս ինկերի կախարդական սեղանէն վար,
Սիրս իմ խորունկ, ո՞ր աստղին մէջ քու երազներդ պիտի վառեն
Իրենց գոյները բոցահուր՝ ծաղիկներու պէս անհամար...

Ո՞վ, գիշերին մէջ ունկնդիր աստղային հծծիւններուն՝
Պիտի լըսէ քու բաբախումդ, անհունի թեւ սարսրագին,
Որո՞ւն երբեք ծարաւի պիտի խլմեն բորբ արեւուն
Գինին, գուցէ դեռ չը մարած վրճիս բիւրեղը բաժակին...

Ա՛հ, այն ասեմ, այդ ռոպէին խորհուրդի պէս յաւերժական,
Նորէն քու մէջըդ առբըխէ՛ր լուսահոս ալը բերկրանքին,
Ու վերքսին պըսակուէիր ծաղիկներէն որ թօնեցան,
Ու վերքսին քեզ օրօրէր յիշատակի լուռ մեղեդին...

Ու ձեռք մը քեզ թո՛ղ վերցնէր, կոսրած բաժակ լուսածորան,
Սի՛ւրսս որուն զերդ ուխտաւոր մը ծարաւի խոնարհեցայ,
Գինովութեան իր կարօթի՛ն, քախանձանքի՛ն իր անսահման,
Ու նորէն տե՛ղ մը զսնուէր ինկերի սեղանին վրայ...

Դանիել

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

ՀԱԼԵԻԿԱ-ՎԱՆՔ

Պ. Ե. Ս. ին

Անդնդախոր գահավէժի եգերքներէն
Դէպի բարձունք կը գալարուի փառոս նամբան,
Եւ կը մտնէ կիրճին մէջ ուր կողը լեռան
Փերլած է աշխարհաւեր սահանքներէն:

Շուններու գեղատեսիլ պուրակներէն
Կը տարածուի կենդանարար սիւրբ ամբան,
Իսկ արահետն վար կը թափի որպէս պարան
Սարահարթի ապառաժոս ընդերքներէն:

Ընդգրկւած իր ըսպիսակ պարիսպներէն՝
Հընամենի մեղաւառնը Սուրբ Մակարի՝
Բըլուրի մը լանջին վրայ կ'ոգեւորի

Վերջալոյսին ոսկեզօծած նըշոյլներէն:
Զառիթապը կը մեղմանայ եւ կը սպառի,
Մինչդեռ Յուսայ կանքեղն այնտեղ յար կը վառի:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՅՈՒԼԵԱՆՈՍ ՈՒՐԱՑՈՂ

ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՏԱՃԱՐԻՆ ՎԵՐԱՇԵՆՈՒԹՅՈՒՆԸ (363)

Դ. ՓՈՐՁԸ

Յուլիանոս իր սրտին ամենէն մօտիկ գործը կը համարէր վերահսիլ զոհները՝ իր բանալ տուած տաճարներուն մէջ։ Հազիւ գոցուած էր կատանդի գերեզմանը՝ երբ հրովարտակով մը պաշտօնապէս վերահաստատեց հեթանոսական զոհները։

363 տարուան յունուարին, մինչ Անտիոք կը գտնուէր ինք, գաղափար մը յաջացաւ միտքին մէջ, այն է՝ յորդորել հրեաները որ իրենք ալ վերահաստատեն ի պատիւ իրենց Ենօփային այն զոհները, որոնք զազրած էին երեք դարէ ի վեր։ Ուրացողին համար Արաւհամի, Իսահակի և Յակոբի Աստուածը, որուն ինքն ալ կ'երկրպագէր, ուրիշ բան չէր՝ բայց միայն ազգային Աստուած մը, ո՛չ տարբեր միւս բազմաթիւ շատուածներէն։ որոնք ժողովուրդներու ճակատագիրին վրայ կը հսկէին։ Հրեաներու միակ մօլորութիւնը այն էր՝ որ Ենօփան կը նկատէին տիեզերքի միակ և գերագոյն աստուածութիւնը։ «Բացի ասկէ, կը գրէր Յուլիանոս, հրեաները մեզ կը նմանին ամէն բանի մէջ — տաճար, սրբավայր, զոհադոճուածիան սեղան, օրինական մաքրութիւն և այլն» (*):

Այս իմաստով կայսերական հրովարտակ մը տրուեցաւ հրեայ հասարակութեան։ Վերջինս ճարտարութեամբ մը պատասխանեց՝ թէ իրենց Օրէնքին համաձայն չէին կրնար ուրիշ տեղ զոհ մատուցանել բացի Երուսաղէմէն, ուր էր այժմ հիմնադրուած կործանուած իրենց Տաճարը։ Այս պատասխանը նոր գաղափար մը արթնցուց Յուլիանոսի միտքին մէջ։ Յիշեց Աւետարանի այն էջը՝ ուր կային Աւագ Զորքալարի օրը, Տաճարէն դուրս ելած ատեն, Յիսուսի արտասանած սա խօսքերը. «Տեսնէ՞ք զայդ ամենայն շինուած, ամէն ասեմ ձեզ, ո՛չ մնացէ աչրք քար ի քարի վերայ որ ոչ քակտեցի» (Մատթ. ԻԴ. 21, Մարկ. ԺԴ. 2, Դուկ. ԻԱ. 6):

Վերաշինել ուրեմն Հրէից Տաճարը, որուն վերջնական աւերը գուշակած էր Յիսուսը, տալ երուսաղէմի հրէական սուրբ քաղաքի նախնի նկարագիրը և սուտ հանել Գալիլեացիին գուշակութիւնը՝ կը նշանակէր մէկ հարուածով նախ ապացուցանել Քրիստոսի յայտնի խաբրայ մը ըլլալը, և երկրորդ՝ «ցոյց տալ ամենուն Գալիլեացիի աղանդին ստույթիւնն ու խաղախութիւնը» (**): Այս խորհուրդն է որ գործի սկսելէ առաջ ներկայացաւ Յուլիանոսի միտքին։ «Հեթանոսը, կ'ըսէ Ոսկերեան, միօրձի ենթարկելու համար Քրիստոսի զօրութիւնը՝ ծառայութիւն ընել կ'ուզէր այսպէս հրեաներուն»։

Այս խորհուրդը յաջաւ Ուրացողին ուրիշ առաւելութիւն մըն ալ կը ներկայացնէր, այն է՝

(*) Յուլիանոս. Ընդդէմ Քրիստոնէութեան։

(**) Անդ։

քրիստոնէութեան դէմ իր մղած պայքարին մէջ եռանդուն զաշնակիցներ ունենալ յանձին հրեաներու։ Անձանթ չէր իրեն հրեաներու սնուցած անէջջ ատկութիւնը Յիսուսի դէմ, զոր խաչած էին իրենց հայրերը։ Իր կայսերական գահը ելած օրէն իսկ ան ուրախութեամբ ծափահարած էր հրկիզումը Գամաղիտի, Պէրսիոսի և Աղեքսանդրիոյ քրիստոնէական տաճարներուն՝ ձեռամբ իւրայէլի որդիներուն, որոնք այս մարդին մէջ մրցիլ կ'ուզէին կարծես հեթանոսներու կրօնաւոր եռանդին հետ։ Այս ծրագիրը միևնոյն ժամանակ քաղաքագիտական կը թուէր իրեն։ Ուստի միութաց իսկոյն հազարից զայն հրեաներուն։

Յուլիանոս իր հետաքրքրական նամակին մէջ կը յայտնէ նախ և առաջ՝ թէ կը քննէ հրէից վրայ դրուած այն մասնաւոր հարկը, որու ցանկերը պատրաստուած էին նախորդ կառավարութեան օրով՝ կոստանդի խորհրդականներու ձեռամբ, «բարբարոս հասկացողութեան տէր այդ մարդաց, որոնք սեղանակից էին կայսեր։ Ես, կ'ըսէ, կորստեան վիճը նետեցի ու չքացուցի զանոնք այնպիսի եղանակով մը, որ հետքերնին անգամ չէ մնացած այլևս»։

Եւ որովհետեւ հրեաները կը տրտնջային իրենց սինակոններուն վրայ դրուած ծանր տուրքերէն, որոնք մեծ չափերով կը ստուարացնէին իրենց նամակեքին գանձը, Յուլիանոս՝ բարեկամութեան քողին տակ՝ միջամտեց գործին, ու այս առիթով նորէն գրեց հրեաներուն. «Փափաքելով հաճոյք պատճառել ձեզ՝ հրաւիրեցի Յուլիոս մեր եղբայրը և ձեր մեծայարգ նահապետը, որ թոյլ չտայ ո՛չ մէկուէն ձնչել ձեզ այդ տեսակ հարկերով։ Ապա անոնց ջերմ աղօթքները խնդրելով իրեն համար՝ նամակը կը վերջացնէր սա մեծ խոստումով. «Եթէ յաղթական զառնած Պարսից պատերազմէն՝ այն ատեն պիտի վերաշինեմ երուսաղէմը, որ ձեր սուրբ քաղաքն է, ու հոն պիտի բնակեցնեմ ձեր ազգակիցները, և ձեզ համար այնպիսի զոհութիւն պիտի մատուցանեմ Ամենակալին»։

Գրեգոր Նազիանզացիի վկայութեամբ՝ Յուլիանոս, որ հմուտ էր Ս. Գրոց և գիտէր պարագային համեմատ կիրարկել զայն, առաջ կը բերէր անկէ քաղուած մը, ուր գուշակուած էր Տաճարին վերաշինութիւնը, հրէից հայրենիք վերադարձը և Մովսիսական Օրէնքին ու ձէսերուն վերահաստատուիլը։ Այս գրութիւնները մեծ քանակութեամբ ցրուեցան հրեայ համայնքներու մէջ։

Շատ չանցած կայսրը անակնկալօրէն հրովարտակ մը հանց, որով կ'արտօնէր երուսաղէմի Տաճարին վերաշինութիւնը։ Շինութեանց հսկողութիւնը կը յանձնէր Բրիտանիոյ գատարանի նախկին գահերէց Ալպիոսի, ու այս երկար ու զժուարին կարծուած ձեռնարկին համար իրենց նահապետին ձեռքը գտնուած խոշոր կամ՝ ըստ Ամիանոսի՝ «անշափ» զուժարները անոր տրամադրութեան տակ կը դնէր։

Խանդավառ հայրենասիրութեան ալիք մը ծաւալեցաւ քրիստոնէական կայսրութեան մէջ ծայրէն միւսը սփռուած իւրայէլի որդեաց մէջ։

«Թշվառեաները, կ'ըսէ Սուրբ Եփրեմ, փողեր կը հնչեցնէին»։ Իրենց ուրախութիւնը մինչեւ յիմարութեան կը հասնէր երբեմն։ Կինները նուիրեցին իրենց դարգերն ու գահաբեկէնները։ Ումանք արծաթէ բաներ, բրդէնք և կողովներ շինել տուին, ատոնցմով պղծելու և պարպելու համար Տաճարին նուիրական հողը։ Աշխատանքները սկսուելուն տեսնուեցան նոյնիսկ բարձր դասակարգէ կիներ, որոնք իրենց շքեղ արդու-դարգերով հասարակ մշակներու հետ կ'աշխատէին և իրենց շրջագրեցողներու ծախքերուն մէջ հող կը կրէին։

Հրեաները՝ կայսերական պաշտպանութեամբ զօրացած՝ չէին վախնար այլևս լոյրը ու խրոխտ վարմունք մը ցոյց տալէ քրիստոնեաներուն դէմ։ Կը ծաղրէին, կը սպառնային ու կ'ըսէին համարձակ՝ թէ վրէժ պիտի լուծեն անյապաղ այն ամէն չարիքներուն համար, զորս հռոմայեցիները հասցուցին իրենց, և այն տարագրութեանց համար, որոնց դատապարտուեցան ազգովին վերջին կայսերու օրով։

Բայց երեսօղէմի մէջ, որ չէր վարակուած տակաւին արիւսական թոյնով, քրիստոնեաները՝ քաջալերուած Սուրբ Կիւրեղ հայրապետէն՝ չէին կորսնցուցած իրենց լիութիւն հաւատքը՝ թէ կարելի չէր որ սուտ ելլէր Քրիստոսի պատգամը։

Ե. ԶԱՆՈՂ ԱՆՔԸ

Տաճարի վերաշինութեան սկսան՝ նախ քան զելով հին շէնքերու մնացորդները — կրացած պատերու մասեր և հողին ներքե մնացած հիմքեր։ Քրիստոնեաները նախնական այս աշխատութեանց աւարտումին մէջ Տիրոջ գուշակութեան լրումը կը տեսնէին՝ նոյնիսկ հրեաներուն ձեռքով։

Այնուհետեւ, կ'ըսէ Ալլարդ, աշխատանքները շարունակուեցան սաստիկ խառնակ օդով մը։ Այդ ատենները՝ այսինքն 362 թ. վերջին ամիսները և 363 թ. սկիզբները, բուռն երկրաշարժներ տեղի ունեցան, որոնք մեծամեծ աւերներ պատճառեցին, և Պաղեստինի, Փիւնիկիէի և Սիրիոյ մէջ բաղձաթիւ քաղաքներ կիսովին աւերակ դարձուցին։ Այս ցնցումները ահագին փլուզումներ առաջ բերին նաեւ Ալլիոսի փորել տուած Տաճարի խրամներուն մէջ, և սիւնազարդ որսնի մը փլատակներուն տակ մնացին շատ մը գործաւորներ։ Այս արկածները սկսան պակսեցնել աշխատողներու եռանդը, բայց հրէից ազգային զգացումը և քրիստոնեաներու դէմ ունեցած ատելութիւնը ստիպեցին որ չընդմիջեն գործը։ Այն ատեն մէկէն ի մէկ մէջտեղ ելաւ ահաւոր երեւոյթ մը, որուն նկարագրութիւնը տուած են ժամանակակից թէ՛ հեթանոս և թէ քրիստոնեայ պատմիչները։ Ահաւորակ կամիանոս Մարկելոսը (*) վկայութիւնը որ կատարելապէս կը համաձայնի նազիանզացիի և Ոսկեբերանի պատ-

մաներուն։ «Այն պահուն երբ Ալլիոս՝ օգնութեամբ գաւառի կառավարիչին՝ մղուած կու տար աշխատութեանց, ահաւոր բոցեղէն դուռներ իւրարու ետեւէ հիմերէն դուրս ժայթքելով՝ անմատչելի դարձուցին վայրը գործաւորներուն ու աշխատողներուն շատերը»։

«Անոնք որ կը փորձէին վերսկսել աշխատութեանց, կ'աւելցնէ նազիանզացի, կամ հարակ'ըլլային բոցերուն և կամ ծանր ալրուցքներ ստանալով խեղանդամ կը մնային, իբրեւ կենդանի վկաներ՝ արագալիցներու դէմ աստուածային բարկութեան»։

Այս երեւոյթը՝ զիւրին է գուշակել՝ թէ ո՛րքան ապշուելիւն պատճառեց երեսօղէմի բնակիչներուն։ Այնուհետեւ ո՛չ վերակացուներ եւ ոչ գործաւորներ փորձեցին վտանգի ենթարկել իրենց անձերը։ «Երբ տեսան թէ բնութեան տարբերն են որ կը զիմադրեն ձեռնարկին, կ'ըզակացնէ Ամիանոս Մարկելոս, ստիպուեցան ձեռնթափ ըլլալ գործէն»։

Իսկ քրիստոնեաները կը կարծէին աչքով տեսնել ինչ որ գուշակուած էր Ս. Գիրքին մէջ, «ԱՅ և կատարեաց Տէր զարտմութիւն բարկութեան իւրոյ, եհեղ զարտմութիւն բարկութեան իւրոյ, և բորբոքեաց հուր ի Սիւն, և եկեր զհիմունք նորա» (Ողբք Դ. 11)։

Աստուածային այս միջամտութիւնը ա՛յնքան ակնեղեւ էր որ, ըստ նազիանզացիի, «բոլորակ շրջանակի մը մէջ լուսեղէն խաչ մը երեցաւ երկինքին երեսը»։ Այս հրաշքէն զատ, կ'աւելցնէ ան, փոքրիկ խաչեր երեցան՝ «գեղեցիկ ձեռագործներու կամ յստակ պատկերներու նման՝ տպուած հրեայ, հեթանոս և քրիստոնեայ բաղձաթիւ ակնանատներու զգեստներուն վրայ»։ Մեր փրկութեան նշանին այս խորհրդաւոր երեւոյթներուն մէջ քրիստոնեաները տեսան նաեւ փայլուն յաղթանակը Աստուածորդիին, որուն դէմ իդուր պայքարիլ յանդգնած էր ամբարիշտ Ուրացոյցը։ Յապուշ կրթած էին նաեւ ոչ-քրիստոնեաները, և հրեայ ու հեթանոս բաղձաթիւն մը կ'աղօթէր քրիստոնեաներու Աստուծուն։ Անոնցմէ շատերը սկսան ունելլ քրիստոնեական ճշմարտութիւնները ու ապա ընդունել մկրտութեան շնորհը։

Յուլիանոս երբ կարգաց Ալլիոսի տեղեկագիրը, որով կը նկարագրէր դէպքին մանրամասնութիւնը և աշխատութեանց դադարումը, դառն խոհերու մէջ ինկաւ։ Իր իշխանական փառասիրութիւնը թոյլ չէր տար իրեն պարտութիւն խոստովանել։ Ուրացոյցը զարձարձիկ խօսքերով քննաց իր կրած հաբուածին մեղքը ձգել Աստուածաշունչի մարգարէներուն վրայ, որոնց վկայութեանց կը դիմէր առաջ՝ քաջալերելու համար հրեաները։

«Ինչպէս, կը գոչէ ան, հրէից մարգարէները, որոնք շանթեր կ'արձակէին մեր դէմ, կրնան խօսել երեք անգամ կործանուած և զեռ

(*) Ամիանոս Մարկելոս հեթանոս եւ Յուլիանոս Ուրացոյցի բանակին մէջ բարձրասիւնան զինուորական մըն էր, որ չնեւազաւ իր իրաջ ֆոլէն սկսեալ 361 էն մինչեւ անց մահը։ Ան կը համարուի «Հռոմի վերջին

եւ մեծագոյն պատմիչը։ Իր գործին մէջ կայ այնպիսի անկեղծութիւն, ուղղամտութիւն, արդարութիւն եւ երեսմարտեան սէր, որոնք չէ հաւատարման հնուրեան մատենագիրներէն ոչ մէկը»։

մինչև այսօր չվերաշինուած իրենց Տաճարի մասին . . . մարգարէներ՝ որոնք ասանկ բարբառնաքներ դուրս տալ գիտէին միայն և կենակից էին յիմար պառաւնեբուս ևր խոտովանիմ՝ թէ մեծ է իրենց Աստուածը, և սակայն ո՛չ իսկական մարգարէներ են անոնք և՛ ոչ ազէկ մեկնիչներ . . . ևր նմանին այն մարդոց՝ որոնք մառախուղի մէջէն մեծ լոյս մը գիտած ասեմներն՝ կը կորսնցնեն իրենց յատակ տեսութիւնը, ու տեսածնին ո՛չ թէ լոյս՝ այլ կրակ ըլլալ կը կարծեն: Անոնք փակ աչքերով կը դիտեն իրենց շրջապատը ու բոլոր ուժով կ'աղագայեն:— Մոռնցե՛ք, զողացե՛ք, հուր, բոց, մահ և սուր. ու այսպէս բառերու կուտակումով կ'ուզեն բացատրել կրակին սպառնիչ ուժը: Հարկ է ուրեմն տեղը եկած ասեմն ցոյց տալ՝ թէ Աստուծոյ խօսքերուն այդ թարգմանները ո՛րքան վար կը մնան մեր քերթաղներէն:

Այս խօսքերով Ուրացողը չէ՛ր տարուեր արդեօք յուշածամովը այն հրեղէն գունտերուն, որոնք ա՛յնքան մեծ զեր ունեցան իր պարտութեան մէջ. ու ծաղրելով այնպէս Ս. Գիրքի մարգարէները՝ չէ՛ր փորձեր ինքնաթելազրուիլ չը խոտովանելու իր պարտութիւնը Գալիլեացիէն, որուն գուշակութեան կատարումը արգիլելու անկարող եղաւ ինք: Յաղթանակը տարած էր սակայն Գալիլեացիին, և Յուլիանոս զարծի գալով միայն կրնար խոստովանել իր պարտութիւնը:

Այս նուաստացուցիչ հաղթածէն քանի մը ամիս յետոյ, 363 յուլիս 26 ին, Պարսից պատերազմին մէջ նիզակի հարուած մը ընդունեց ան, և պատրանքէ սթափողի մը սա՛ խօսքերը ուղղեց զինք շրջապատողներուն. « Զեմ զզ՛ար ոչ մէկ գործերուս վրայ . . . խի՛նս կը վկայէ թէ երկինքէն ինձ արուած պաշտօնը կատարեցի լիովին . . . : Եթէ իմաստուն ձեռնարկներս չը պատկուեցան միշտ յաջողութեամբ, պատճառն այն է՝ որ վերեմ զօրութիւններ իրե՛ց միայն կը վերապահեն դէպքերուն ուղղութիւն տալու գործը »:

3. ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՄՈՏԷ

Կայսերական բանակներուն պարտութիւնը և Յուլիանոսի տարածած մահը նախախնամական եղան, և Զորքող և Հինգերորդ զարերու ջրիստոնեաները Տաճարին վերաբերմամբ Ուրացողին ծրագիրներուն ի դերու ելլելուն մէջ Աստուծոյ մատը տեսան հիացումով: « Եթէ երեսադէմ երթալու ըլլաս, կ'ըսէ սոկերերան՝ 387 ին արտառանած իր մէկ ճառին մէջ, պեղուած ու զատարկ պիտի տեսնես Տաճարին հիմերը. եւ եթէ հարցնես ասոր պատճառը, պիտի պատասխանեն քեզի այն՝ ինչ որ քիչ առաջ պատմեցինք: Մնաց որ այնտեղ կատարուած եղելութիւնները յայտնի վկանքը են ինքնին . . . : Տե՛ս ուրեմն յաղթանակին մեծութիւնը. ասիկա տեղի ռուսեցաւ քրիստոնեայ կայսրերու օրով, ուստի ո՛չ որ կրնայ ըսել թէ քրիստոնեանե՛րը փորձեցին արգիլել ձեռնարկը, այլ տեղի ունեցաւ այնպիսի ժամանակ մը՝ երբ մենք կը դողայինք մեր կեանքերուն վրայ . . . եւ երբ

ծաղկեալ վիճակ մը ունէր կոաղաշատութիւնը: Այո՛, այն ատեն տեղի ունեցաւ, որպէսզի կարէին մեր բոլոր թշնամիներուն լպիրշ բերանները: Եւ Ուրացի պերճախօս է մեծանուն վարդապետին աստուածային այս միջամտութեան մասին ըրած զգուշաւոր ակնարկութիւնը: Դժուարը. սակայն, որոշին է՝ թէ ի՛նչպէս եղած է աստուածային միջամտութիւնը այս գործին մէջ. և զատելն է երկրորդական պարագաները գլխաւորներէն, որոնց մէջ որոշապէս կ'երևի Աստուծոյ մատը:

Պարզ է՝ թէ երկրաշարժի ցնցումները, որոնք սարսափ ձգեցին գործաւորներուն մէջ, պէտք է ընական երեւոյթներ համարել: Բայց ի՞նչ բացատրութիւն տալ փորձած հիմերէն դուրս ժայթքող հրեղէն գունտերուն համար: Տէօլինկէր այս երեւոյթը կարգ մը գիւրափառ կազերու պայթումէն առաջացած կը համարի(*): Ասով ակնարկել կ'ուզէ անշուշտ այն ջրածին փոսփորներուն, որոնք կը բացալաւին անմիջապէս որ դուրս ելլեն մօրուս և փառած նիւթեր պարունակող ստորերկրեայ վայրերէ: Ո՞վ գիտէ թէ ի՛նչ կը պարունակէր Տաճարի սարահարթին ստորերկրեայ մասը, որ երկար ատենէ ի վեր ընդունարանը եղած էր երեսադէմի աղբերան: Ուրիշ հեղինակ մը հաւանականութիւն միայն կը տեսնէ գիտուն գերմանացիին այս կարծիքին մէջ. « Հրեղէն գունտերը, կ'ըսէ այն, որոնք երկար ատենէ ի վեր փակ մնացած ստորերկրեայ կազերու բռնկումով դուրս ելան գետնէն, կարելի չէ անպատճառ աստուածային միջամտութեան մը արդիւնք համարել »:

Ինչ ըսել սակայն շրջանակով մը պարտուած լուսնդէն խաչի երեւոյթին(**): Հա՛րկ է արդեօք տեսնել հոն *exaltation* (*parhélie*)(***) երեւոյթ մը: Այս վարկածին հեղինակն է Ալլարդ: Գալով զգետնեւորու վրայ զըշմուած փոքր խաչերուն՝ նոյն հեղինակը կը կարծէ թէ այս եղելութիւնը կը բացատրուի « շանթի լուսադրական այն գործողութեամբ, որուն շատ մը օրինակները արձանագրած է գիտութիւնը »:

Այս բացատրութիւնները տարակոյս չկայ թէ կարծիքներու վրայ հիմնուած են միայն: Եւ ուրովհետեւ ժամանակակից պատմիչներու գրութեանց մէջ չկան այդ դէպքերը լուսարանող որոշ մանրամասնութիւններ և բաւարար ապացոյցներ, որոնցմէ կարենային գիտունները ճշգրիտ հետևութիւններ հանել, ուստի յիշուած այս կամ այն հրաշքները արդիւնք են ամենա-

(*) Մագումն Քրիստոնէութեան, ՀՏ. Բ. Գ. Բ:

(**) Այս երեւոյթը նուրի չէ՝ Եփրեյ 351 մայիս 7 ին տեղի ունեցած Խաչի միւս երեւումին նէ, որ տարբեր էր բոլորովին, եւ որտեղ մասին երուսաղէմի եպիսկոպոսը՝ Ս. Կիրէղ նմանակով մը տեղեկացուց « աստուածա՛յ է ամենաբարեպա՛ս » Կասանդ կայսեր:

(***) *Parhélie* — « Լուսաւոր երեւոյթ՝ որ, լուսնի քակին նման, առաջ կուգայ մթնոլորտին մէջ գտնուող ստույգէ բխեղեցեւուն վրայ լոյսի ցոլացումն » (*Nouveau Larousse Illustré*):

կարող Աստուծոյ խնայողէս հրաշագործ մատին: Ինչ որ ալ ըլլայ ասանկ երևոյթներու բնական բացատրութիւնը՝ «բան մը չի պակսեցներ այն հրաշքէն, որ Յիսուսի Քրիստոսի մարգարէութեանց կատարումին մէջ կը կայանայ» (Տէօ լինկէր), ու երևան կը բերէ իրապէս գերբնական բնոյթը այն եղելութեանց, որոնք Յուլիանոսի նպատակներուն ձախողանքին յանգեցան:

Աւետարանի հրաշքներէն ոմանք, կասկած չկայ թէ, բացառիկ բայց բացատրելի այս հրաշքին նման, հիմնուած են յայտնի իրողութիւններու վրայ, որոնք իրենց համադրութեամբ ցոյց կու տան գերագոյն իմաստութեան և զօրութեան մը իրերը իրենց վախճանական նպատակին տանող միջամտութիւնը (*):

Այսպէս ալ 363 ին երուսաղէմի Տաճարին վերաշինութեան ձախողանքը կապ ունի այլեայլ մանրամասնութեանց և հետաքրքրական երևոյթներու հետ, որոնց համադրութիւնը որոշապէս ի յայտ կը բերէ բնութեան Արարչին նըպատակը, այն է՝ ետ կեցնել գործաւորները իրենց աշխատանքէն և ցոյց տալ ամենուն Քրիստոսի խաչին փառաւոր յաղթանակը՝ Ուրացողի մը երազային ու ամբարիշտ ծրագիրներուն դէմ:

Հազար ինը հարիւր տարիներ անցած են դրեթէ՝ յորմէ հետէ իրականացած է Փրկչին արցունքներու մէջէն արտասանած պատգամը: Այն ասանէն ի վեր իտրայէլ կը թափառի աշխարհի վրայ առանց քահանայի, առանց սեղանի, առանց Տաճարի, ու չի գիտեր մինչև իսկ՝ թէ ո՛ւր է հիմա Սրբութիւն Սրբոցի ճիշդ տեղը: Տիրոջ անէճճն է որ զրոյժուած է այդ մեծ տաճարաբնէն վրայ, ուր այժմ մահկեր կ'իշխէ տիրապէս, և իսլամը լսել անգամ չ'ուզեր թէ Հրեան կրնայ որ մը տիրանալ այդ տեղին:

Հայացուց՝ Մ. Ե. Ն.

Աղբիւրներ. Բոյ Ապոստ, Julien l'Apostat, 3 vol.— DON H. LECERCQ, Julien l'Apostat, dans Dictionn. d'Archeol. Chrét. VIII, p. 305-399.— VACANDARD, Revue du clergé Français, 1911.— COURET, La Palestine sous les Empereurs grecs.— SAINT GRÉGOIRE DE NAZIANZE, Orationes in Julianum.— SAINT CYRILLE D'ALEXANDRIE, Contra Julianum.— SAINT JEAN CHRYSOSTOME, In sanctum Balylam, Contra Judaeos et Gentiles.

(*) Բնութեան կարգին հակառակ չէ, օրինակի համար, որ Տիրեալական Մովսի մէկ ձուկը կուլ տայ սասեք մը ու պանէ զայն իր կոկորդին մէջ, ու ապա որսացուի Պետրոսի կարթն. բայց այդ եղելութեան զուգահեյլը Յիսուսի հրամանին, որ սասեք մը ունենալ կ'ուզէր այն ատեն, ակնհայտ ցոյց կու տայ ամէն ինչ կարգադրող վերին իմաստութեան մը հրաշագործ մասը: Միեւնոյն բացատրութիւնը նաեւ ձկան հրաշալի որսորդութեան եւ Յիսուսի մահուան ժամանակ տեղի ունեցած սաստնութեան մասին:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՆՇՄԱՐՆԵՐ

ԽՏՈՐԱՏՈՒՐ

(Փաւսոս, Գալուսիքի Գ. գլ. ԺԵ.)

ՄՏՈՐԱՏՈՒՐ բառը բացատրելէ յառաջ, հարկ կ'ըլլայ պատմել այն շարժառիթները՝ որոնց համաձայն Փաւստոս կը գործածէ նոյն բառը:

Աշխարհաբար կու տանք Փաւստոսի պատմութեան (էջ 10) այդ հատուածը.

«Ասորով թագաւորին որդի՝ Տիրան կը խնամէր Յուսիկը. արքայորդին Տիրան իր զուտորը կ'նուիրէր առաւ Վրթանէսի որդւոյն Յուսիկի: Եւ ան մինչ տակաւին մանուկ էր՝ առաջին գիշերը մէկ անգամ միայն միացաւ և կ'ընէր յղացաւ: Յուսիկ տեսիլքի մը մէջ տեսաւ որ երկու մանուկներ ունէր և անոնք հաճոյ չէին Աստուծոյ պաշտօնին՝ և զղացաւ իր ամուսնութեան համար: Ան կուլար և Աստուծոյ կ'աղաչէր և մեծ տառապանքով կ'ապաշխարէր: Ամուսնացած ժամանակը՝ մանուկի մը նման՝ թագաւորէն բռնադատուեցաւ. և սակայն Յուսիկ Աստուծոյ շնորհաց համաձայն կը գործէր, վասն զի անոնք որ ապագային համար անորմէ գլխաւոր հովիւներ պիտի ծնէին՝ սպասաւորներ պէտք էր ըլլային աշխարհի օգտին և աւետարանական պատուիրաններու համաձայն, եկեղեցիներու մշակութեան շաճաւոր համար: Այլ սակայն Յուսիկ նոյն մէկ գիշերէն զատ, իր կնոջ չմտեցաւ. և իր կ'ընէր ծնաւ երկու որդիներ, ինչպէս որ յառաջագոյն տեսաւ իր տեսիլքին մէջ, և առաջինին անունը Պապ դրուեցաւ և երկրորդինը՝ Աթանաղիոսէս:

Յուսիկ այլ ևս իր կնոջ չմտեցաւ, իր մանկութեան առաքինութեանը համար. ոչ թէ ամուսնութիւնը իրը ազտեղի բան մը նկատուուն, այլ՝ վասն զի կը կասկածէր իր տեսած տեսիլքէն և իր ծնած անպիտան զաւակներէն: Ան չէր ցանկար երկրաւոր զաւակներու, այլ այնպիսիներու՝ որ ծառայեն Աստուծոյ պաշտամունքին: Ան Քրիստոսի միայն ծառայելը լաւ կը համարէր, և փառք կը սեպէր իր անձին. չէր մտածէր բնաւ թագաւորին սիրոյն կամ

անոր տուած պատիւին, մեծութեան և իրեն թաղաւորին փեսայ ըլլալուն մասին, այլ ամէնէն կը հրաժարէր, իբր օտարոտի և զարչելի պատրանքներ: Յուսիկ այլ ևս չխաբուեցաւ մանուկի մը պէս, այլ ծերունիի մը հայրական հանճարը և անմահական իմաստութեան խրատը ստանալով՝ լաւ համարեցաւ Քրիստոսի համար տրուած նախատինքները քան թաղաւորներու մեծութիւնը. ան իր անձին համար ճշմոյշական վարք ստանալով տասներկու տարիներէ ի վեր կ'առաքինանար: Յուսիկ իր անձին վրայ կը փայլեցնէր իր հայրերուն և իր եղբօր՝ Գրիգորի օրինակը. առանց յապաղութեան քրիստոսեան լուծը կը տանէր մինչև վերջը:

Երբ արքունի տունը թշնամացաւ անոր հետ և աները թշնամութեամբ կը վարուէր, կ'ընը մեռաւ և Յուսիկ իր աներոջմէն ազատեցաւ: Մինչ ան հոգ կը տանէր իր զաւակներուն և ատոր համար Աստուծոյ կ'ողորթէր, տեսիլքին մէջ հրեշտակը երեւցաւ անոր եւ ըսաւ. Յուսիկ, որդի Գրիգորի, մի՛ վախար, վասն զի Տէրը լսեց աղօթքդ. քու զաւակներէդ ուրիշ զաւակներ պիտի ծնին եւ անոնք պիտի ըլլան Հայաստան աշխարհի գիտութեան լոյսը և հոգեւոր իմաստութեան աղբիւրը: Անոնցմէ պիտի բղխին Աստուծոյ պատուիրանաց շնորհքները և Տիրոջմէ անոնց պիտի տրուի եկեղեցիներու խաղաղութիւն, շինութիւն և հաստատութիւն, և շատ մօլորեալներ ճշմարտութեան ճանապարհը պիտի դառնան. որով՝ անոնց միջոցաւ Քրիստոս պիտի փառաւորուի շատ լեզուներով: Անոնք պիտի ըլլան Եկեղեցւոյ սիւններ, և կենաց բանին մատակարարներ, հաւատքի հիմեր, Քրիստոսի պաշտօնեաներ և Ս. Հոգիին արբանեակներ, ուրկէ պիտի ըլլայ շինուածքին հիմը և կատարը: Եւ շատ պտղաբեր և շահեկան տունկեր հոգեւոր գրախտին մէջ պիտի տնկուին անոնց մշակութեան աջովը եւ Աստուծոյ պիտի օրհնուին: Իսկ անոնք որ չեն ուղեր անոնցմով տնկել և նոյն հոգեւոր գիտութեան ցօղէն ըմպել, խոտելի և անէծքի մէջ պիտի ըլլան, և անոնց վախճանը պիտի ըլլայ կրակէն այրումը: Շատ անգամ Տիրոջը համար անարժաններէն անոնք պիտի դառնան հեռի ու նախան-

ձի նշաւակ, բայց վէմի պէս անշարժ պիտի մնան հաւատքի մէջ և մեծ համբերութեամբ անոնց պիտի յաղթեն: Եւ անոնցմէ յետոյ պիտի թաղաւորէ ստութիւնը այն մարդոց՝ որ ապերասան, անձնասէր, տրծաթասէր, մտախար, անպատասպարան, անպիտան, սուտակ և բանասերկու են. և հազիւ հազ պիտի գտնուի մէկը՝ որ հաւատքի հաստատութեան ուխտը կարենայ ունենալ: Եւ այս բոլորը մանուկն Յուսիկ հրեշտակէն լսելով՝ մեծ մխիթարութեամբ Աստուծոյ զոհութիւն կը մատուցանէր՝ որ այսպիսի յայտնութեան մը պատասխանը ստացաւ՝ որուն համար կեանքին մէջ միշտ կը զոհանար:

Այս տղերքը կը յայտնեն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի հայրապետական յաջորդութեան մասին Յուսիկի մտահոգութիւնը և կը պատկերացնեն իր յաջորդներուն կեանքը. և ինքը ո՛րքան կը ցաւէր որ իր զաւակներէն մին չպիտի արժանաւորէր իբր ժառանգ բազմելու Ս. Գրիգորի Աթոռը:

Ս. Վրթանէսի մահուամբ Յուսիկ կը յաջորդէ իր հօրը. Տիրան թագաւոր զըժտուած էր Յուսիկի հետ և առիթ կը փնտռէր վրէժ լուծելու վերջնոյս ամուսնական կեանքին համոզումներուն և յայտաբարութեանց համար. երբ ան հայրապետ դարձաւ չինայեց ծանր մեղքերուն համար դուրս վտարել Տիրանը Մոփաց Բնօրեղի եկեղեցիէն, ուր հայրապետը բրածնեմ եղաւ թաղաւորին մարդոց կողմէն և նահատակուեցաւ. Տիրան իր հակառակութեան վրէժը լուծած էր Յուսիկէն:

Յուսիկի նահատակութեամբ Ս. Աթոռը թափուր կը մնայ. Ս. Գրիգորի յաջորդութիւնը ժառանգական էր և կը փնտրուէր մին Յուսիկի զաւակներէն որ յաջորդէր անոր. ահա պատմիչին խօսքերը.

«Ապա խորհուրդ արարին մատուցանել զորդի սրբոյն Յուսկան ի քահանայութիւն հարցն վարդապետութեանն: Ապա առանց իւրեանց կամացն ըմբռնեցան, և բռնաբարեցան ի միարանութեան եպիսկոպոսացն, զի կալեալք, օկամայ առեալք զձեռնադրութիւն սարկաւազութեան՝ հարկեցան Պապն և Աթանազիոնէս: Որոց հարեալք զաւանգն հոգեւորն պատուի, անձամբ զանձինս իւրեանց խոսրասուր յարուեստն

զինուորութեանն զինեցան, և յերկիր կործանեցան: Եւ ընտրեցին զերկրաւոր կեանքս, և առին ևս խրեանց կանայս գոռս քաղաքին, և մերժեցին զանձինս խրեանց ի ժառանգութեան Ասուծոյ: Բայց անուամբ կանանց ևոցա, անուն կնոջն Պասայ՝ Վարագդուխս, ևոքա անորդիք անգաւակ եղին յաշխարհե, անուն կնոջն Արանագենի՝ Բամբիջն, ի ևոցանե ծնաւ այր սխանչեղի և զարմանալի Ներսես, որ սոս յապայն եկաց քանանայապետ:

Մեր փնտռած բառը՝ խսրոստը, այս հատուածին մէջ կը գտնուի. նոյն բառը կը նշանակէ արիւնակցական ամուսնութիւն, ինչպէս պիտի տեսնենք: Յուսիկի երկուրեակ զաւակները՝ Պապ եւ Աթանազիւն, կ'ամուսնանան թաղուորին քոյրերուն հետ, ինչպէս կը գրէ պատմիչը: Օրմանեան Սերբազան (Ազգապատմ. Ա. էջ 154) չփութութիւն կը տեսնէ Փաւստոսի յայտնած այս ազգաբանութեան մէջ, վասն զի Յուսիկի կինը Տիրանի աղջիկ ըսուած ատեն, Տիրանի քոյրերը Յուսիկի զաւակներուն կին եղած ըսել, Տիրանի թոռներուն իրենց մեծհօրը քոյրերուն հետ հասակակից եղած կարծել է, որ բնաւ մաքրի մօտ չէ: Հետեւաբար, կ'ըսէ, աւելի հաւանական է Տիրանի քրոջ Յուսիկի հետ, եւ Տիրանի աղջիկներուն Յուսիկի զաւակներուն հետ ամուսնութիւնը ընդունել, և այլն: Բայց այս ազգաբանութիւնը, ըստ Օրմանեան Սերբազանի՝ փոխանակ հաւանականութեամբ մեկնելու, որով լաւ արգիւնք չենք ստանար, պէտք է նկատի առնել գիտական խսրոստը բառը և անոր բացատրութեամբ ճշդել թէ՛ պատմիչին գործածած բառին իմաստը և թէ՛ Յուսիկի երկու տղոց ազգաբանութեան տարածումը. վասն զի անոնց ամուսնութիւնը արիւնակցական կամ մերձաւոր ըլլալուն համար պատմիչը կը գործածէ նոյն խսրոստը բառը. բայց միւս կողմանէ ճշգրտէն չի լուսարաններ ազգաբանութեան պարզան: Սակայն մենք նոյն բառը և Յուսիկի տղոց արիւնակցական ամուսնութիւնը ճշգրտէն հասկնալու համար պիտի դիմենք պատմութեան, որուն տուեալներով կ'ըմբռնենք թէ Դ. դարուն արիւնակցական ամուսնութիւնը ոչ միայն օրինաւոր կը նկատուէր Պարսից և Հայոց մեծ ազգատոհմերու մէջ՝ որուն զէմ կը պայքարէր քրիստոնէութիւնը, այլ նաեւ Ալեքսան

պաշտօնական ձեւերով կը յանձնարարէր զայն: Այսպիսի ամուսնութիւններ կը կընքէին նաեւ Եգիպտացիք և այլք:

Պարսից և Հայոց արիւնակցական ամուսնութեան մասին վիպութիւններ չատեն: Հերոդոտոսի Դ. գիրքէն կ'իմացուի որ կամբիւս յաջորդաբար կ'ամուսնանայ իր երկու քոյրերուն հետ:

Սգրապոն իր ժե. գիրքով կը խօսի նմանապէս որդւոյ մը իր մօրը հետ ամուսնութեան մասին. երբայցի փիլոնն ալ կ'ըսէ թէ «Բարձրաստիճան պարսիկները կ'ամուսնանան իրենց մայրերուն հետ. «... Միւսինոյն օրէնքը ատելով պարսից սովորութիւնը՝ կ'արգիլէ զայն, աշխարհի իբր աւանդաւոր սովորութիւնը. վասն զի այս երկրին մէջ մեծամեծները կ'ամուսնանան իրենց մայրերուն հետ, և անոնցմէ ծնած զաւակները կը նկատուին խիստ ազնուական և արժանի կը համարուին թագաւորութեան: Կրնա՞յ գտնուիլ աւելի մեծ վատութիւն մը քան աղարտել իր մեռած հօր անկողինը, որուն անաղարտութեան պէտք է ուշադրութիւն ընել ու է կերպով առանց գպչելու անոր: Պէտք չէ՞ յարգել մայրը, որ այրիացած է: Միւսինոյն անձը թէ մայր և թէ կին կրնա՞յ ըլլալ. և այլն, և այլն»: Պլուտարքոս և Լուկիանոս ևս կը գրեն թէ եղբոր և քրոջ ամուսնութիւնը օրինաւոր կը նկատուի պարսից մօտ: Տերտուլիանոս և Յերոնիմոս ալ պարսից արիւնակցական ամուսնութեան մասին տեղեկութիւններ կուտան: Ակաթիաս կը գրէ. «Անոնք (պարսիկք) են որ ամուսնութեան պարկեշտութիւնը ապականած են, թողատրիւով որ եղբայրները ամուսնանան իրենց քոյրերուն հետ. հօրեղբայրները կին առնեն իրենց եղբոր աղջիկները. թէ հայրերը ամուսին ըլլան իրենց աղջիկներուն. բայց ամէնէն զգուշելին սա է որ որդիք կ'ամուսնանան իրենց մայրերուն հետ»:

Anquetil, արեւելագէտ գաղղիոցի, 1731-1805, Չեկս-Ալեքսայի առաջին թարգմանիչը, իր գիրքին մէջ (Հատոր Դ. էջ 556) կը խօսի արդի պարսիկներուն արիւնակցական ամուսնութեան սովորութեան և այս կերպ ամուսնութեանց յարակցեալ առաքինութեանց նկատմամբ:

Ան կը գրէ թէ «Ամէնէն յանձնարարելի խնամութիւնն է խեղինը (խեքուսաւ,

այսինքն իր արիւնակիցը տալ)։ աս մօրաքեռ զստեր կամ մօրեղբոր զստեր միջև կատարուած ամուսնութիւնն է։ Anquetil էն յիշուած վերջին բառին ձևը կը բացատրուի միջին դարու իրանական լեզուներու բառերով, որոնք են khvêtkdaç, khaivodath, qaêtvôdas (տե՛ս Justi, էջ 131)։ Արիւնակըցական ամուսնութեան մասին Ավեստայի տուած վկայութիւնները սակաւաթիւ են։ Կը թուի թէ Ավեստայի կորսուած մասը տեղեկութիւններ կը բովանդակէր մերձաւորաց ամուսնութեան նկատմամբ, որոնց ծէսերու մասը արդէն կը պակսի նոյնին մէջ (տե՛ս A. Hovelacque, l'Avesta, էջ 461-469)։

Ալիճէլի խնդիր մը, որուն աղբիւրներու միտձայնութիւնը չի թողատրեր տարակուսիլ, արիւնակցական ամուսնութիւնն է, khwêtuk-das։ Այս տեսակ միութիւն մը՝ որ չնութիւն կը նկատուի բոլոր ուրիշ կրօններէն, բացի եզրպատկանէն, կը յանձնաբարուի Ավեստայի և պահլավի տառուածարանական գրականութեան կողմէն։

Khwêtuk-dasը կը չեղօքացնէ մահացու մեղքերը, կ'ըսէ Chayast-la-Chayastի հեղինակը։ Բազմաթիւ պատմական օրինակներ ցոյց կուտան եղբոր և քրոջ միջև ամուսնութեան յաճախութիւնը, ևայլն» (տե՛ս La Perse Antique, Clement Huart, էջ 198)։

Կրօնապատմագէտ J. Darmesteter կը գըրէ. «Հայաց ներսէս կաթուղիկոսը (Դ. դար) Հայաստանի մէջ արգիլեց մերձաւորաց ամուսնութիւնը մինչև հիմզերորդ ասիւնան, վասն զի, կ'ըսէ իր պատմագիրը (Փաւստոս), պարսկահայտակ հայերը իրենց ազգականներուն հետ կ'ամուսնանային արեան մաքրութիւնը պահելու և ընտանեկան ժողանդութիւնը չցրուելու համար։ Ոչ մի բան կ'ապացուցանէ թէ անոնք դուրս եկած ըլլան արդի պարսիկ հատուածներուն և պարսիկներուն khetuk-dasի սահմաններէն» (տե՛ս Revue de l'Hist. des Religions, 1891, հոր. ԻԴ. էջ 366-375, յօդուած, Le Khêtuk-das chez la Parsis)։

Այս վկայութիւնները որոշապէս կը հաստատեն թէ Փաւստոսի խոսքերէն բառն մեծահարուստ պարսիկներուն և պարսիկներուն khêtuk-dasն է հայացած ձևով, որուն իմաստով Յուսիկի երկնորեակ տղաքը՝ Պապ և Աթանազիոսէն, ոչ թէ Տիրանի քոյրերուն հետ ամուսնացան, ինչպէս կը սխալի Փաւստոս, այլ իրենց մօրը (Տիրանի աղջկան) եղբոր՝ Արշակի աղջիկներուն հետ, որոնք Փաւստոսի պատմագրութեան ժամանակ թագաւորին քոյրեր կրնային կոչուիլ։ այս մեկնութիւնը կրնանք տալ համաձայն khêtuk-dasի սովորութեան, զոր՝ եթէ պատմիչը ճշգորէն գրեց՝ հայ թարգմանիչը հայացուցած է խոսքերէն բառով։

Ահա հայերէն բառ մը, որուն նշանակութիւնը անշուք մնացած է մեր մատենագրութեան մէջ, և նոյն իսկ հանգուցեալ Յ. Թրեաքեան չի յիշեր իր Արիահայ բառարանին մէջ։ Իսկ Հայկազեանը խտրատու բառը խոսքերէն ընդունելով, Փաւստոսի վերագրեալ հատուածը մէջ կը բերէ, առանց յիշելու բառին իսկական նշանակութիւնը։ Եւ այլ մ. խոսքերէն գրելով միայն. բայց երջանկայիշատակ մեծ բանասէր Տ. Դուրեան Սրբազան ճշգորէն մեկնած է բառն այնպէս՝ ինչպէս վերև բացատրեցինք։ ՄԿԻՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՈՒՆԻՆԻ

ԱՌԱՋԻՆ ԶԻՒՆԸ

Զիւնի բարիքներ՝ ներմակ ու փափուկ՝
Կը մաղուին հանգաւս օդին մէջէն վար,
Կեանքի օրերն են կաթնս խուսափուկ,
Ապրիմ-մեռնիմի քերքեր հողմավար։

Երկիր լուռ է, նքսած սրգաւոր,
Ճեփ ներմակ սակայն, ի՞նչ հակապակեր.
Ան կը նմանի, դարձեալ, անոնց որ՝
Տրտմութեան, սուգի հազած են սեւեր։

Կտրծես ձերսքիւնն է ճառապակոծ,
Ճերմակ մազերու բեռան ճակ կրնամ,
Շիջած՝ նայուածիմ լոյսն ու սրտիմ բոց,
Կամ կրնեայ շիրիմ մ'անագնածաւալ։

• • •

Դսողած է հովը, կ'իյնէ ձիւնն հանգաւս,
Բայց փոքրկած է իմ սիրտ անխրոզ.
Վաւարանիս դէմ նքսած եմ անքաղբ,
Եւ սակայն դուրսն եմ մթնիս քեւերով։

Քանիքն՝ արեօք որք, անտուն, անհէր,
Կը բաւեն կարօս այս կրակին բարի.
Ու քանիքն է կը սառնի սիրտս,
Քուրքիմ նազն իրենց դէմ երբ կը մարի։

Շնորհի՛ իրենց, Տէր սիրող կրակէ՛ն գեր.
Քախիմ դէմ դրժիմ ա՛լ բաւ կոծկոծեց,
Տո՛ւր իրենց ազգում մը Գու վե՛ն կամէ՛ղ,
Ու կայծեր մա՛ւուր՝ Հողոյց հաղցե՛ն։

ՍԻ Մ

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՊԱՐԱՊԱՐՈՆԷՔ Ի Ս. ԳԻՐԱ ՆՈՐ ԿՑԱ-ԿԱՐԱՆԻ. 1931. Եօրինեաց Յրէստիկ Ե. Մուրաճ. Տեսակ Ա. Տպագրութիւն Ս. Յակոբեանց յետաւադէմ. 8%. էջ 151. Գին մէկ Շիլլին:

Բանասիրական աշխարհին ծանօթ դէմք մըն է գրքոյկիս հեղինակը. նախ՝ Եովհաննու Յայտնութեան հայերէն հին թարգմանութեան վրայ հրատարակած հոյակապ եւ ստուարահատոր ուսումնասիրութեամբը, որ 1905—1911 ին ի լոյս ընծայուած է Ս. Աթոռոյս տպարանէն, և որ Ս. Գրոց քննաբանական գրականութեան մէջ պիտի ունենայ միշտ իր պատուոյ տեղը. և երկրորդ՝ 1901 ին «Մասիս և Արարատ» խորագրով ի Հայտէլպէրկ հրատարակած բանասիրական գերմաներէն գործովը, որուն մէջ Հ. Տաշեանէ և Հիւպէմանէ գնահատուած խոր հմտութեամբ քննութեան կ'առնուին Մասիսի՝ ծննդոց գրքի ջրհեղեղի լերան հետ ունեցած կապը և այդ մասին յայտնուած զանազան կարծիքներն ու մեկնութիւնները:— Իր այս երրորդ երկը, թէև բանասիրական տեսակէտով անշուշտ կարելի չէ դնել նախորդ երկուքին գծին վրայ, քանի որ իր նիւթովն իսկ արդէն կը տարբերի անոնցմէ, բայց, իրեն երկունքը իր իմաստասիրական երկիւղածութեամբը յաւէտ համակրելի և լրջօրէն գիտնական մտքի մը, նոյնքան արժանի է սիրոյ և մտադիր ընթերցման:— Ինչպէս պիտի յիշեն Սիրոնի ընթերցողները, անկիսա «տերեք ուրեք սակաւ ինչ փոփոխմամբք և առանձինն տըպագրութեամբ» վերհրատարակումն է միայն այն յօդուածաշարքին որ 1929—1931 տարիներու ընթացքին հրատարակուած էր Ամսագրիս մէջ:— Անոնք որ գրքին անունէն և գրաբար հայերէնէն տարուելով՝ առաջին տպագրութեամբ պիտի կարծեն զայն քրիստոնէական բարոյագիտութեան վերաբերեալ կրօնախօսական գրուածք մը, նման՝ զոր օրինակ՝ կ'իրդի «Պարապմունք» ին, անոր ընթերցումը աւարտելէն վերջ պիտի մտածեն թէ յընդհանուրն չեն խորուած իրենց նախադրացման մէջ: Ստուգապէս քրիստոնէական ոգով կատարուած ուսումնասիրութիւն մ'է այս գիրքը, հըմ-

տութեամբ և հոգեով գրուած: Անոր մատենագիրը, որքան գիտութեան՝ այնքան և հաւատքի մարդ, թէև արդիական գիտութեան ճրագով՝ բայց հին զգոստ իմաստունի զգացումով է որ կը կատարէ խուզարկումի իր գործը նուիրական այն մարգին մէջ, որ դաշտն է նոր կտակարանի կրօնական և պատմական իրականութեանց:— Եօթը գլուխներէ կը բաղկանայ գիրքը: Առաջինին մէջ, որ «Նեոն և Քրիստոնէութիւնն ի Հայոց աշխարհին» է տիտղոսուած, որքան սիրուն նոյնքան հետաքրքրական է գիւտը, զոր կ'ընէ, ցոյց տալով թէ նոր կտակարանի բնագրին և ուրիշ թարգմանութեանց մէջ գործածուած «Անտիքրիստոս» անունին փոխարէն՝ հայերէնին մէջ «Նեոն» բառը գործածուելը նշան մըն է Հայաստանի մէջ Բ. դարէն իսկ առաջ քրիստոնեայ հոյ համայնքներու գոյութեան: Գիտնօրէն կը հաստատէ թէ Նեոն բառը հայ ժողովուրդին բերնին մէջ ձայնաշրջուած ձևն է Նեոնն անունին: Ու գիտել կուտայ, նկատելի սրամտութեամբ մը, թէ որպէսզի Հայ թարգմանիչը, տեղականացած աւանդութեան մը վրայ հիմնուելով, կարենար Ե. դարուն «Նեոն»ի վերածել Անիփրիսոսը, պէտք էր առ նուազն Բ. դարու սկիզբը Հայաստան մտած ըլլար Ներոնի մասին Սուետոնի և Տակիտոսի ևս յիշած գրոյցը, որ, անոր մահէն վերջ ամէն կողմ տարածուած, բայց Գ. դարուն իսկ շիջած էր արդէն Արեմուտքի մէջ:

Յաջորդ վեց գլուխներուն մէջ վերլուծօրէն կը բացատրէ թէ հին հաւատքի ոգէպաշտական ըմբռնումները ինչպէս տեղի տուին ճշմարիտ Աստուծոյ Հոգւոյն պաշտամունքին տոջեւ. թէ ինչ էր լեզուախօսութիւնն՝ կոչուած հոգեոր շնորհին իսկական արժէքը առաքելական դարու նորակազմ եկեղեցւոյ կեանքին մէջ. թէ առանց աւետարանական գիտութեան լոյսին՝ ճշմարտութեան հանդէպ մարդկային հոգիին կեցուածքը պիտի մնայ միշտ հարցական, այսինքն սկիզբական աշխարհահայեցութեամբ արհամարհալից. թէ իրական ազատութիւնը, փիլիսոփայական առումով, բանականութեան վրայ հիմնուած օրէնքին ինքնակամ հնազանդութիւնն է, իսկ քրիստոնէական իմացութեամբ՝ մեղքին բռնական ազդեցութենէն հեռու եւ

Աստուծոյ օրինաց համաձայն ասլիքը, եւ թէ, ըստ առաքելական պատգամին, Աստուծոյ Հոգիին եղած տեղը միայն կրնայ ըլլալ ազատութիւնը. թէ խաղաղութիւնն է քրիստոնէական կրօնի կոչումը, եւ հետեւաբար սրտի՝ մտաց՝ հոգւոյ եւ կենաց խաղաղութեան պէտք է ձկտին քրիստոնէին մտածմունքն ու իղձը. թէ վերջապէս պարագաներու ինչ դասաւորութեամբ էր որ գործածելի լինելէ շատով դադրեցան այն անունները որով զիրար կը կոչէին Աւետարանի հետեւողները՝ առաջին դարուն, եւ տիեզերականացաւ ու տեւականացաւ միայն այն կոչումը — *fratres* — որով իրենց թշնամիները, իրեւ անարգողութեամբ, յորջորջեր էին զանոնք ի սկզբանէ — Ըստ ինքեան ոչ այնքան զիւրին այս բոլոր նիւթերուն կամ հարցերուն զիտելի է որ Պ. Ֆր. Մուրատ կը մօտենայ գործական ընդելութեամբ, մերթ տրամաւայական ոճով կամ տրամախօսութեան տարագիրն տակ, երբեմն ոգեւորուած ուսուցչի համոզկեր քարոզութեամբ, բայց միշտ խորհողի եւ զիտունի չափուած եւ կշռուած դատումներով, զորս աւելի հաճելի եւ հետաքրքրական կը դարձնեն ծանօթարանութեանց մէջ յետուած բանասիրական, քննարանական, եկեղեցազիտական կամ պատմարանական նկատողութիւններ. այնպէս որ իրական վայելք մըն է զրքին ընթերցումը կրօնական եւ իմաստասիրական գիտութեանց ճաշակն ունեցողին համար։ Միակ զիտողութիւնը, զոր ներելի պիտի համարէի ինծի ընել այս գործին առթիւ, պիտի լինէր հայերէնին մասին՝ որով գրուած է ան. գրեթէ կատարեալ զրարար մը, որ ապահովարար անմատչելի կ'ընէ զիրքը բազմաթիւ ընթերցողներու, սակայն՝ որոնք թերեւս աւելի պէտք պիտի ունենային անոր հոգեպարար սնունդին Այս խիկ սակայն արգելք մը պիտի չ'ըլլար մեզի համար փափաքելու որ հեղինակը շարունակէ իր այսօրոն շինիչ եւ գեղեցիկ «Պարագում»ներու շարքը, ինչ որ կը թուի եղած ըլլալ արդէն իր եւ մտադրութիւնը, ինչպէս կ'երեւայս հատորին կուրծքը ճարմանող «Տետրակ Ա.» վերադրութենէն։

Թ.

ԱՆԳԼԻԿԱՆՆԵՐՈՒ ԵՒ ՈՐԹՈԴՈՎՍ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ՄԻՋԵԽ

Լամբեթի 1930 ի Համաժողովին մէջ որոշուած էր որ Կ. Պոլսոյ Որթոդոքս Տիեզերական Պատրիարքը եւ Կանտերբուրիի Արքեպիսկոպոսը մէյմէկ նշանակովի կոմիտէներ կազմեն, որպէսզի անոնք միանալով քննեն ու բանաձեւեն Անգլիկաններու եւ Որթոդոքս Եկեղեցւոյն միջեւ եղած համաձայնութեանց եւ տարբերութեանց կէտերը եւ ըստ այնմ տեղեկագրեն։ Որթոդոքսներէ եւ Անգլիկաններէ բաղկացեալ այս յանձնաժողովը կոչուած էր «Միացեալ Վարդապետական Յանձնաժողով»։ (Այս մասին տես ՍԻՈՆ, 1930, գեկտ. թիւը)։

Անցեալ տարւոյ գեկտեմբերին այս Յանձնաժողովը տրուած սահմաններու մէջ իր աշխատանքները աւարտած եւ իր տեղեկագիրը հրատարակած էր։

Աւելորդ չենք դատեր ՍԻՈՆի ընթերցողներուն տալ Միացեալ Վարդապետական Յանձնաժողովին որոշումները, քանի որ Եկեղեցիներու միութեան հարցը մեր Եկեղեցին ալ կը հետաքրքրէ, եւ այս որոշումները, որոնք յոյժ չահեկան եւ թելադրիչ են, այդ հարցին մօտենալու կարեւոր քայլ մը կը ցուցնեն։ — Կը թարգմանենք Տայմսի շարաթական հրատարակութենէն։

Տ. Վ. Ն.

Յանձնաժողովին պաշտօնն էր քննել երկու Եկեղեցիներու ուսուցումը, արձանագրել այն կէտերը որոնց նկատմամբ կարելի է երկու Եկեղեցիներու համաձայնութեան գալը, նշանակել ռեւէ տարբերութիւն որ կարեւոր կը թուի, եւ տեղեկագրել այս խնդիրները իրենց պատկանեալ Եկեղեցիներուն։

Այս նպատակը աչքի առջեւ ունենալով՝ անոնք խորհրդակցութեան աւարկայ ըրին։ —

1. Քրիստոնէական Յայտնութիւնը։ 2. Ս. Գիրքը եւ Աւանդութիւնը։ 3. Եկեղեցւոյ Հաւատալիքը։ 4. Ս. Հոգւոյն մասին Վարդապետութիւնը։ 5. Եկեղեցիին մէջ արարողութեանց եւ սովորութեանց այլա-

զանութիւնը: 6. Ինչ ինչ խնդիրներ Ս. Խորհուրդներու վերաբերմամբ:

Յանձնաժողովը համաձայն զանուեցաւ հետեւեալ կէտերու մէջ: —

Ամեն ինչ որ անհրաժեշտ է փրկութեան համար կրնայ հիմնուիլ Աստուածաշունչի վրայ, այնպէս ինչպէս լրացուած, բացասուած, մեկնուած եւ հասկցուած է ան (Աստուածաշունչը) Սուրբ Աւանդութեան մէջ, առաջնորդութեամբ Ս. Հոգւոյն, որ կը բնակի եկեղեցիին մէջ:

Համաձայն ենք թէ «Սուրբ Աւանդութիւն» ըսելով կը հասկնանք այն նշանակութիւնները, որոնք մեզի եկած են Մեր Տիրոջմէն եւ Առաքելներէն՝ Հայրերու միջոցաւ, եւ որոնք խոստովանուած են միաբանութեամբ եւ տեւականօրէն՝ Անբաժան եկեղեցիին մէջ, եւ կ'ուսուցուն յեկեղեցւոյն կողմէ՝ Սուրբ Հոգւոյն Առաջնորդութեամբ:

Համաձայն ենք թէ ոչ մէկ բան, որ կայ Աւանդութեան մէջ, հակառակ չէ Աստուածաշունչի: Թեպէս եւ այս երկուքը տրամաբանօրէն կրնան սահմանուիլ եւ զանազանուիլ, այսուհանդերձ չեն կրնար անջատուիլ ո՛չ իրարմէ եւ ո՛չ եկեղեցիէն:

Համաձայն ենք ընդունելու, իբրեւ հաւատարմութիւն եկեղեցւոյ, այն հանգանակը որ երբեմն կը կոչուի Նիկիական եւ երբեմն Նիկիա-Կոնստանդնուպոլսական, եւ որ հրատարակուեցաւ Քաղկեդոնի ժողովին կողմէ եւ ընդունուած է ամբողջ Կաթողիկէ եկեղեցիէն:

Ապօրէն չէ այլեւայլ եկեղեցիներու համար, իբր մկրտութեան հաւատամք, գործածութիւնը ուրիշ հաւատամքի մը, որ կը համաձայնի եկեղեցւոյ աւանդութեան. ինչպէս Առաքելոց հաւատամք կոչուածը որ կը գործածուի Արեւմտեան եկեղեցիին մէջ:

Ս. Հոգիի վարդապետութեան վերաբերմամբ Արեւելիի եւ Արեւմտի մէջ տիրող տարբերութեան մասին կ'արձանագրենք այն առաջարկութիւնները՝ որոնք ընդունուեցան 1875-ին Բոննի մէջ գումարուած համաժողովին կողմէ: Մինչ կը մերժենք ամեն առաջարկութիւն կամ արտայայտութեան ձեւ, որ Ս. Երրորդութեան մէջ երկու սկզբունքներու կամ երկու արքիներու (ἀρχαί) կամ երկու հոգիներու (αἰτίαι) գոյութիւնը կ'ենթադրէ, մենք ընդունելի կը նկատենք Ս. Յովնանէս

Դամասկացիին եւ կանխագոյն յոյն Հարց ուսուցումը թէ Սուրբ Հոգին կը բղխի Հօրմէն Որդւոյն միջոցաւ (ի Հօրէ՛ Որդւոյ):

Համաձայն ենք Ս. Օգոստինոսին հետ թէ ամեն բխտոնեայ պարտաւոր է ընդունիլ սովորութիւնները այն եկեղեցիին որուն կը պատկանի:

Համաձայն ենք թէ Ս. Խորհուրդներու մասնակարարութեան ձեւին վերաբերմամբ զանազան սովորութիւններ եւ ձեւեր ընդունելի են, պայմանաւ որ Խորհուրդին համար էապէս եղող բաները պահուին:

Պիտի սիրեինք ըսել, իբր եղբակացուքիւն, թէ կը հաւատանք որ հակառակ գոյութիւն ունեցող տարբերութեանց, մեր երկու եկեղեցիներուն միջեւ ներքին շատ համաձայնութիւն կայ: Համաձայն ենք թէ հաղորդութեան հիմքը պէտք է կազմէ Հաւատոյ Միութիւնը, բայց չենք կարծեր թէ մեր պատշտօնին կը վերաբերի որոշել թէ ի՛նչ չափով տարամիտութիւն կրնայ օրինաւոր նկատուիլ:

ԱՆԳԼԻԿԱՆՆԵՐՈՒ ԵՒ ՀԻՆ

ԿԱԹՈՒԼԻԿՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵՒԻ

Անգլիկանք «Հին Կաթողիկ» կոչուած եկեղեցիին հետ ալ երկարատեւ ի վեր իրենց մշակած յարաբերութեանց զործնական ելք մը տուած եղան այս տարուան (1932) յունուարին:

Այժմեան Թագաւորի օրով Կանտերբուրիի Թ. Եկեղեցական գումարումին մէջ Դոստերի Եպիսկոպոսը (Դոկտ. Հեղլամ) առաջարկեց եւ Ոկսֆորդի Եպս.ը (Դոկտ. Սաթոնգ) երկրորդեց հետեւեալը: —

«Թէ ժողովս կ'ընդունի հետեւեալ յայտարարութիւնները, որոնց մասին համաձայնութիւն գոյացած է Հին Կաթողիկ եկեղեցիներու եւ Անգլիկան Հասարակութեան եկեղեցիներու ներկայացուցիչներուն միջեւ, 1931 յուլիս 2-ին Բոննի մէջ գումարուած համաժողովին մէջ: —

«1. Իւրաքանչիւր հասարակութիւն կը ճանչնայ միւսին կաթողիկէութիւնը եւ անկախութիւնը, ու միեւնոյն ասեմ անխախտ կը պահէ իրենը:

2. Իւրաքանչիւր հասարակութիւն հա-

մաձայն է ընդունելու միւս հասարակութեան անդամներ, Ս. Խորհուրդներու մասնակից ընելու համար զանոնք:

3. Հաղորդակցութիւնը չի պահանջեր երկու հասարակութիւններուն միմեկին՝ միւսին յատկանշական եղող վարդապետական ամէն կարծիքին, սուրբ-խորհրդական պատճառներին կամ ծիսական սովորութեան ընդունելութիւնը, այլ կը նշանակէ քիւրաքանչիւր կը հաւատայ քի միւսը Բրիտանական հաւատքի բոլոր եական մասերուն իր մէջ:

Եւ ժողովս համաձայն է որ հաղորդակցութիւն հաստատուի Անգլիոյ եկեղեցիին եւ Հին Կաթոլիկներու միջեւ, այս պայմաններով:

Ոկաֆորդի Եպս. քսած է թէ այս առաջարկութիւնը ո՛չ թէ միայն նոր յարաբերութիւն մը յառաջ բերած է իրենց եւ ուրիշ եկեղեցիի մը միջեւ, այլ, մինչեւ աստիճան մը, աւելի բանաւոր եւ խմայտաւորական ըմբռնում մը՝ Միութեան մասին ըստ ամենայնի:

Այս առաջարկը միաձայնութեամբ ընդունուած է:

ԿՐԾՆՔԸ ՄՈՐԹԻՆ ՎՐԱՅ

«ԱՍՈՐ ՊԱՔ Է ՄԵՁԻ»

Ժամը տասնըմէկն էր. Նշան եւ իր ընկերները հասան հովիւներու կայանին ազրլին մօտերը: Հեռուէն կաղնիի մը կուշտին վրանը կը փռուէր արեւին մէջ, որուն վրայ կէսօրուան գոլերը կը շարժէին խորհրդաւոր վէտով տուններով. մարդ ու կենդանի չէին երեւար: Օրուան այդ պահուն, հովիւները իրենց հօտերը իջեցուցած էին ձորերու ստուերներուն մէջ, զովութիւնը եւ խմելիք ջուրը փնտռելով: Շուն մը, վրանին մուտքին մէջ, յուլօրէն ընկողմանած, ոտքի ձայներէն զլուխը վեր առաւ եւ սկսաւ հաջիւ անհամարձակ շարժումներով: Յիսունը անցուցած մարդ մը, որուն մօրուքին մէջ ա՛լ մազերը սկսած էին ճերմկնալ, մօտեցաւ մուտքին՝ դուրս նայե-

լու եւ հասկնալու համար չունին անհանգստութեան պատճառը: Զհամարձակեցաւ դուրս ելլել. կարծես ներքին վախի զգացում մը զինքը զամեց հօտ, իր կեցած տեղը. զեղնեցաւ. նայուածքը անհանգարտ էր: Շունը չեխեց, կարծես քաղաքավար եւ փափկանկատ երեւալու խորունկ պէտք մը կը զգար այդ զինուած մարդոց առջեւ, որոնք օրուան այդ տաքին իր հանգիստը եւ մրափը խանգարելու եկած էին: Նշան ներս մտաւ. բարեկեց. մարդը հազիւ կըրցաւ առնել տրուած բարեւը. հովիւներու սովորական բացարձակութիւնը եւ ասպնջականութիւնը չունէր ան. կասկածոտ երեւոյթ մը ունէր: Խուսը վրանին մուտքը գոցած էր ամբողջութեամբ: Արթին ետեւ կը մնար. անտես մնալու կարծես փափաք մը զինքը ետ կը մղէր: Հովիւը որ վրանին պահպանութիւնը կ'ընէր, հազիւ լսելի ձայնով մը՝ հրամայեց, ինչ կ'ուզէք, կամմաց ու «վրանը պիտի խուզարկենք» եղաւ Նշանին կտրուկ պատասխանը: —

Հովիւը «բանայիւ» մը թոցուց շրթներէն, աստուածային ողորմութիւնը ազերսողի մը կտորած ու ընկճուած երեւոյթով: Իրաւցնէ այդ համեստ ու պարզուկ վրանը, լեռներու գագաթը, ամայի ու անշուք ուխտատեղիի մը երեւոյթը ունէր: Հովիւները յուռագաւան Ապանացիներ էին. վրանը վեր բռնող ձողին վրայ կեռէ մը կը կախուէր Աստուածամօր պատկեր մը խոշոր աչքերով, որ աստուածային մանուկը կը գրկէր իր մերկ բազուկներուն մէջ. կանթեղ մը կը կախուէր անոր առջեւ վրանին չուաններէն բռնուած. Էլիանկլիօս մը, ձխամած եւ մատներու հպումներէն զեղնած, կը կենար ձողին ոտքը: Բարեպաշտ հաւատացեալներ էին այդ մարդիկը, որ իրենց օրուան հացին հետ կանթեղին իւզը չէին պակսեցներ, եւ զիշեր ու ցերեկ կանթեղը կը լուսաւորէր Աստուածամօր եւ իր Զաւակին գէմքերը, հոգիի խաղաղութիւնը բերելով այս լեռնցի կոշտ մարդերու կուրծքին տակ, իրենց համար մարը չմտնող տրեխ մը ճառագայթումով:

Օրը եւ զիշերը աղօթքով կը սկսէր իրենց համար Աստուածամօր պատկերին առջեւ. ո՛րչափ կը սիրէին զայն. ի՛նչերու կարող չէր իրենց համար Աստուածամարը: Անիկա իրենց հետ կը պտըտէր լեռներու

և սարաւանդներու վրայ, իրենց տեղափոխութիւններուն հետ. առանց անոր կեանքը չէին կրնար ապրիլ. քալիսան մըն էր ան իրենց արեւն սեպած կուրծքերուն դիմաց:

Նշան՝ որուն չէին խօսեր այնքան բաւականական այս զգացումները, «խուզարկեցէք աս մարդը», ըսաւ իր ընկերներուն: Պուլկարական շայտիէ չէփքէն մը և չըթախ մը հազած էր. կաշիէ արպըլըխը իր ստամոքսին վրայ իր ծալքերը կը ցըցէր: Նայեցան զրպանները, ծոցերը, արպըլըխին ծալքերը: Մարդը լոկ կը համակերպէր. թեթեւ զոյ մը կը ցնցէր իր անդամները. բան մը չգտան: «Վրանը խուզարկեցէք»: Ամէն կողմ տակն ու վրայ ըրին. խուրճերը, պարկերը, ամաններուն ներսն ու դուրսը, և ահա պարկերու ծրարի մը տակէն ոսկիի շարոց մը փայեցաւ: Հովիւը գոյնը նետեց. սկսաւ զոգալ: Այս գիւտը խումբին մէջ խանդավառութիւն յառաջ բերաւ և գողօններու կարեոր մէկ մասը ձեռք անցուցաւ: Այդ խանդավառութեան պատճառած շարժումներուն մէջ, հովիւին պաղած աչքերը բարձրացան անդամ մը դուրս նայելու տագնապին տուած յոգնութեան մէջ օդի նոր շունչ մը փընտուելու համար դուրսէն, երկինքէն, և ահա աչքերը հանդիպեցան Արթինին: Յանկարծական կատաղութիւն մը լեզու տուաւ իրեն, և մատը երկնցնելով անոր ուղղութեամբ պոռաց. «Առաջ աս մարդը բռնեցէք. աս էր որ մեզի առաջնորդեց»: Արթինին ձեռքէն կարծես գէնքը վար ինկաւ. կայծակէ զարնուած էր այդ արեւոտ օրուան մէջ: Ընկերները զարմացումով կը նայէին Արթինին և մարդուն. «ասիկա բռնեցէք» կը պոռար սն: Նշան թքաւ երեսը, հրամայեց ընկերներուն կապել զայն հովիւին հետ: Արթինին լեզուն կապուած էր, խօսիլը մոռցած. քարի կտորի մը պէս թող տուաւ որ կապեն զինքը:

Նշան այդ երկու կալանաւորները յանձնեց իր տղաքներէն երկուքին. գողօնները ծրարեց թաշկինակի մը մէջ և ծոցը դրաւ, միտին վրայ, շապիկին ներսը սիրուած էտիկի մը նամակին պէս:

«Հայտէ, տղաք, ըսաւ միւսներուն. հիմա երթանք, մնացած հովիւները բռնեցիւ»: Ժամէ մը բոլոր հովիւները բռն-

նուած. ու խուզարկուած էին. ատոնց մօտէն նոր գողօններ երևան եկան, և ամէնքը առաջնորդուեցան վրանին քով:

Երկար ու զօրաւոր չուան մը, գողերու երկու ձեռքերը կռնակի կողմը դարձուած կը կապէր, և չուանը մէկէն միւսը երկնալով, գողերու երկար շարք մը կը կազմէր, շամփուրի անցուած միտի կտորներու պէս, մէկդմէկու ետեւէն. և Նշանին հրամանին վրայ, որուն կուրծքը հիմա երկինքին կամարին դէմ գմբէթի մը պէս կուռնար հպարտութենէն և ուրախութենէն, գողերու շարանը շարժեցաւ յառաջ, գէպի գիւղը, Ալպեան լեռներէն իջնող ճամբորդներու կարգով: Խումբը կը շըրջապատէր այդ թանկագին շարունը:

* * *

Իրիկուան 5 ին կալանաւորները և Նշանի խումբը կը մօտենային գիւղի վերի գերեզմանին: Մէկ երկու ժամ առաջ պատանի մը արդէն լուր բերած էր թէ գողերը բռնուած են: Գիւղը ամբողջ տեղէն շարժած էր, ուրախութենէն խելայեղ: Վերի գերեզմանի ընդարձակ սարահարթը, որ շուրջի ճամբաներուն կը տիրէր, խաչի օրերուն պէս լեցուած էր երգիներանգ և ամէն հասակէ բազմութեամբ մը: Ամէնէն հետաքրքիրները առաջ անցած, Զաղցի ձորին երկու եզերքները, թթնիններու պարտէզներու շուքերուն տակ նստած, կը շաղակրատէին օրուան մեծ գէպքին վրայ: Ծեր պապաները և մամաները որոնք սովորաբար իրենց դուռներու շէմէն չէին բաժնուեր, իրենց գաւազաններուն կրծքէն, եկած էին, ձորձորալով արիւն քրտինք մտած, զիտելու համար սպասուած թափորը. մանաւանդ շատերը, իմացած ըլլալով որ առաջնորդին գիւղացի Փինթի Արթինն է, թուքերին կը ժողվէին Արթինին երեսին նետելու համար. սեւ սուրաթին, անամօթ անպատիւ այդ մարդուն:

Աղաները, քահանաներու հետ, նըստած էին ճամբան նայող մեծ կաղնիին տակը, որ այդ օրը, Նշանաւոր կը դառնար, իր շուքը տարածելով գիւղին էն Նշանաւոր մարդոց վրայ, «Եկա՛ն, եկա՛ն» լսուեցաւ յանկարծ. ամէն մարդ ոտքի կեցած էր, միտի զսպանակէ մը շարժածի պէս. ոտքերու մատներուն վրայ կը ցըռէին:

գլուխներու վրայէն կարենալ տեսնելու համար. խուժում մը ելաւ դէպի հարաւի կողմը, ուրիշ կ'անցնէր ճամբան. կարծես գերեզմանի գետինը կը հակէր իր հաւասարակշռութիւնը կորսնցուցած: Մարդեքու բազմութիւններ պատերու պէս իրարու հիւսուած, հեւ ի հեւ կը սպասէին, անորինակ բան մը զիտելու փափաքով, եւ ահա վերջապէս երեւցաւ գողերու շարքը, շրջապատուած Նշանի ընկերներէն: Նշան հրացանը ուսին կ'առաջնորդէր ամուր քայլերով: Քրտինք կ'ողողէր տապէն խանձած իրենց երեսները, բայց հպարտ էին ամէնքը. գողերը բռնած էին: Շրջակայ բազմութեան շարքերէն «թիւ թիւ» կը պոռային թուքի կլօշներով Արթինի ուղղութեամբ, երբ իրենց մօտէն կ'անցնէր:

Ուժմը ուղղուեցաւ դէպի ժամուն սենեակը: Քահանաները եւ աղաները ամէնէն մօտիկ ճամբայէն կը փութային անկէ առաջ իրենց տեղերը բռնելու ժամուն սենեակը, մինչ ժողովուրդը խումբին ծանր գնացքին կ'ընկերանար, պոռալով, կոնչելով, նախատելով եւ անէծքներ թափելով ոճրագործներու գլուխներուն վրայ:

Ժամուն դրան մուտքը անանցանելի դարձած էր, պատուհաններէն եւ պատշգամբներէն մարդերու խռոր ողկոյզներ կը կախուէին. զուգին դարաւոր կեանքին մէջ թերեւ ասանկ հանդիսաւոր եւ խառնամբօս օր մը տեսնուած չէր. կարաւանը զըժուարութիւն կը քաշէր ճամբայ բանալու այդ հետաքրքիրներու խիտ ու հսկայ ամբարտակներու մէջէն: Նշան յանձնեց գողերը աղաներուն. բերանացի իր տեղեկագիրով եւ գտնուած գողօններու ծրարով: Ամէնքը պազին Նշանին եւ իրենց ընկերներուն ճակատները. քահանաները օրհնեցին զանոնք: Աղան Նշանին ձեռքը գողունի բան մը սահեցուց. — զացէ՛ք հանգչեցէ՛ք. զաւակներս, ըսելով: Աղաները նախնական հարցաքննութեան մը ենթարկեցին գողերը, որոնք ամէն բան պատմեցին եւ կաւելցնէին թէ Արթինը խաբած էր զիրենք եւ պատճառ եղած էր իրենց այս փորձութեան:

Գողերը եւ Արթինը բանտարկուեցան սենեակի մը մէջ. Աղաները ժամկոչը եւ տնտեսը զրկեցին շուկան, քիչ մը հաց, պանիր, եւայլն բերելու գողերուն, որոնք

այդ իրկունը իսկ ճամբայ պիտի հանուէին, մօտակայ քաղաքը, դատուելու համար: Գողերը, երբ պանիրը տեսան իրենց սեղանին վրայ, զայթակղեցան, եւ մերժեցին ուտել. տնտեսը եւ ժամկոչը եւ հետաքրքիրները որ կը զիտէին զիրենք, բան մը չէին կրնար հասկնալ, մինչեւ որ ծեր հոփիւրը ըսաւ. «Ասօր մեզի պաք է». ժամկոչը քիթը բռնեց, վաղեց քովի սենեակը, աղաներուն եւ քահանաներուն մօտ, եւ զսպուած ծիծաղէն թրջուած աչքերով, ըսաւ. պանիրը չեն ուտեր. — ինչու, պոռացին. «Ասօր իրենց պաք է եղեր»:

Մեղա՛յ, մեղա՛յ, պոռաց Տէր Մինասը, զուգին Աւագերէցը, քիչ մը շփոթած ու գայթակղած, տուն կը ծակեն, անմեղներ կ'ահարեկին, կը վախցնեն ու կը հիւանդացնեն, կը գողնան ուրիշին մալը, եւ ամէն մեղքիս վրայ, հեռանալու ատենին ատրճանակին ծակը դարձուցած խեղճ Ակոր աղային, հէլալ ըրէ՛ կ'ըսեն. աս ամէն պաքերը կուտեն ու պանիրը չեն ուտեր պաք ըլլալուն համար: Ախ, Յիսուսիկս, մէյ մ'ալ գայիր աս աշխարհը, դեռ շատ հեռու են Քրիստոնեաներէն շատերը քու հոգիդ հասկնալէ». ու մօրուքը ձեռքերուն մէջ առաւ ու սկսաւ խորհիլ:

Աղաները հրամայեցին որ պանիրին տեղ, քիչ մը ձիթապտուղ եւ հելվա բերեն. կերան ձիթապտուղն ու հելվան, պաքերնին պահեցին. Աստուած գոհ էր իրենցմէ. իրենց զէմքի գոհունակութիւնը կը պատմէր աս խորունկ ճշմարտութիւնը: Աստուած փորձած էր զիրենք պզտիկ մեղք մը գործելու, բայց Աստուած խնայած էր իրենց՝ պաքերին ուտելու տկարութիւնը: Բարեբախտաբար արդարութիւնը խիստ եղաւ Աստուծա՛յ աւելի. զատապարտուեցան եւ բանտուեցան Պոլիս, կեղբոնական բռնար, ուր շարունակեցին պաք պահել, ազօթիլ, եւ նոր ոճիրներ որոճալ:

Փինթի Արթինը նամակով ներում կը խնդրէր բանտին խորերէն, իր դրացիէն, Ակոր աղայէն. եւ ինչպէս իր անկեղծ զղջումին, անոր նուէր կը զրկէր սատափէ զըրուազած ձխախոտի գեղեցիկ տուփ մը, զոր բանտին մէջ ապաշխարող իր ձեռքերը չինած էին:

Գ. Մ.

Վ Ե Ր Զ

թեան Տեսուչներուն կողմէ։ Պատրիարքարանի կողմէ յատկապէս ներկայացուցիչ զրկուած էին Հոգ. Տ. Տ. Գէորգ և Կիւրեղ վարդապետները։

● Բամազան Պայրամի առթիւ փետրուար 8-ին Պատր. Փոխանորդ Դեր. Տ. Մկրտիչ Ս. Եպիսկոպոս Աղաւնունի, հետն ունենալով Հոգ. Տ. Տրդատ վրդ. ր, շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Մրուսաղէմի Մեծ Մուճախին (ն. վ. էլ Հաճ էլ Հաւսէյնի), Երուսաղէմի Վսեմ. Բաղաւապետին (Բաղլայ Պէյ Նէշաշլայի), Բուխի Պէյի, Մուսա Քեմալիմ Փաշայի, Շէյխ Մահմուտ Էմինի, Իսմայիլ Պէյի, Նասուհի Պէյ Պէյաուիի, և Ալի Ճաւաիլի Էմինի բնակարանները, և բացակայ գտնուողներուն ալ այցելումս թողուց։

● Պաղեստինի վսեմ. Բարձր Կոմիտէի քոյրը Յիկին Հոռ, հետեորդ տիկնոջ մ'ընկերակցութեամբ Ս. Յակոբեանց վանքը այցելեց փետր. 8-ին, և Հոգ. Տ. Կիւրեղ վարդապետի կողմէ առաջնորդուեցաւ Մայր Տաճար, Պատրիարքարան և վանուցս այլ մասերը։

● Եգիպտոսի վարչապետը Ն. Վ. Իսմայիլ Սըսկի Փառա փետր. 9-ին Երուսաղէմի Կայաւրանը ժամանեց և ընդունուեցաւ պատշաճ շքով։

Ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, Փոխանորդ Սրբազանը (Դեր. Տ. Մկրտիչ Եպո.), հետն ունենալով Հոգ. Տ. Գէորգ վրդ. ր կայաբանի մէջ բարի զուլուստ մաղթեց Նորին վսեմութեան։

Նոյն օրը յետ միջօրէին Սրբազան Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Հոգ. Տ. Կիւրեղ վրդ. ր և Դիւանապետ Պր. Կ. Նուրեանը, ներկայ գրտնուեցաւ վսեմ. Բարձր Կոմիտէին ապարանքին մէջ Ի պատիւ Եգիպտոսի վսեմ. վարչապետին տեղի ունեցած պաշտօնական ընդունելութեան և թէյասեղանին։

● Սրբազան Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Հոգ. Տ. Տ. Համազասպ և Կիւրեղ վրդ. ներք և Տիար Կ. Նուրեանը, փետր. 10-ին այցելեց Մեծարդոյ Տիար Զեւեթիմ Մուրաթին, Երուսաղէմի Դերմանական Հիւանդանոցին մէջ, և իր ցաւակցութիւնները յայտնեց, անոր քննորդուոյն Յովսէփի Պր. Օննիկ Զէթինեանի մահուան առթիւ։

● Նոյն օրը (10 փետր.) Սրբազան Պատրիարք Հայրը, Հոգ. Տ. Կիւրեղ վրդ. ր և Պր. Կ. Նուրեանի հետ ներկայ գտնուեցաւ Կիկոյ Դէվլիյ Օտեղին մէջ եգիպտական հիւպատոսին կողմէ Ի պատիւ Եգիպտոսի վարչապետ Սըսկի Փառայի տրուած թէյասեղանին։

● Փետր. 17-ին Սրբազան Պատրիարք Հօր այցելեց Թամէէի Կառաւարիչ Պր. Է. Զ. Պոլլիկ։

● Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Հոգ. Տ. Կիւրեղ վրդ. ր, փետր. 22-ին ներկայ գտնուեցաւ քաղաքիս Ամբրիկեան Հիւպատոսարանին մէջ Նախագահ Ուաշինգտոնի ծննդ-

դեան երկհարիւրամեակին առթիւ տեղի ունեցած ընդունելութեան և թէյասեղանին։

● Հոգ. Տ. Կիւրեղ վրդ. ր և վեր. Հայր Պրիշմանի առաջնորդութեամբ փետր. 25-ին Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Հօր ներկայացաւ Անգլիացի վեր. Արեւստան Ռիլէյ (Նախագահ Անգլիկան և Արեւելեան եկեղեցիներու Ընկերակցութեան) հետն ունենալով վեր. Հայր Բրիտտոնը, Յարգելի հիւրերը կէս ժամի շափ սիրալի տեսակցութիւն մը ունեցան Նորին Ամենապատուութեան հետ։ Ներկայ էր նաև Լուսարարապետ Սրբազանը։

ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԱՍՈՐԻՈՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ-ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ ՎԱՍԵՄԱՆՈՒՄԸ

Վերջերս Հնդկաստանի մէջ յախճանած Ասորոց Ամենաբարձր Կրդ. Պատրիարքին, Ամեն Տ. Իգնատիոս Էլիաս Դ. Կոչոյն համար հոգեհանգրտեան պաշտամունք տեղի ունեցաւ փետր. 21-ին քաղաքիս Ասորոց Ս. Մարկոս եկեղեցիին մէջ։

Պատր. Փոխանորդ Դեր. Տ. Մկրտիչ Սրբազան, Հոգ. Տ. Պարգի վրդ. ր հետ ներկայ գտնուեցաւ նոյն պաշտամունքին և այցելութիւն տալով Փոխանորդին, ցաւակցութիւն յայտնեց Ասորի Միաբանութեան։

Այս այցելութեան յոխադարձաբար Ասորոց Եպիսկոպոսի Փոխանորդ Հոգ. Եպիսկոպ վրդ. ր, երկու միաբան հետեորդներով փետր. 25-ին եկաւ շնորհակալութիւն յայտնել Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հօր, Ս. Աթոռոյ կողմանէ յայտնուած ցաւակցութեանց համար։

— Ամեն. Տ. Իգնատիոս Կիկոյ. Պատրիարք ծնած է 1868 ին, Մալաթիա։ Իր կրթութիւնը ստացած է Գիւլ-Էզզաբետի մէջ։ Գիտէր ասորերէն, արաբերէն և թուրքերէն լեզուները։ Վարած է Պետրոս Դ. Ասորոց Պատրիարքին աւագ քարտուղարութեան պաշտօնը։

Բազում անգամներ Նուրիակ գացած է այլևայլ տեղեր՝ լէհեր խաղաղեցնելու համար։ 1895-ի Հարզին, Տիգրանակերտի մէջ, շատ մը զոհեր մահուրէն ազատած է, պահելով զանոնք Մար Կիրակոս վանքին մէջ։ 1908-ին ձեռնադրուած է Եպիսկոպոս, Տիգրանակերտի մէջ։ 1912-ին անցած է Մուսուլ։ 1915-ին եղած է Պատրիարքական Տեղապահ։ Ջանադիր եղած է ասորիներու մէջ զրպարոցական գործին զարգացման։ 1917-ին ընտրուած է Պատրիարք Անտիօքայ։ Մեծ պատերազմէն ետք անցած է Կոստանդնուպոլիս և չքանչան ստացած է Սուլտան Ռահմէտտինէ։ Երեք տարի Կ. Պոլիս մնալէ ետք՝ անցած է Անգորա, այցելած է Մուստաֆա Գիւլալ Փաշայի, որ հրաւիրած է զինք Ազգային Մեծ Ժողովի բացումին։ 1923-ին քաշուած է իր աթոռը՝ Մարտին։ 1925-1927 այցելած է Երուսաղէմ։ 1927-1931 մնացած է Մուսուլ, ու ապա կարգ մը լէհեր կարգադրելու համար սենեւած զէպի Հնդկաստան, ուր պատանեցաւ իր յախճանումը։

Եղած է շինարար և կրթատէր պատրիարք մը։